

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ
Наукова лабораторія з проблем психологічного забезпечення
та психофізіологічних досліджень

Психологічні чинники формування
комунікативної компетентності слідчих
Національної поліції України

Методичні рекомендації

Київ 2020

Авторський колектив:

Волошина О.В., кандидат психологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення НАВС;

Андросюк В.Г., кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень Національної академії внутрішніх справ, професор.

Рецензенти:

Кудерміна О.І., доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедри юридичної психології НАВС;

Горбенко С.Л., кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу STEM-освіти ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 2 від 19 жовтня 2020 року).

Волошина О.В., Андросюк В.Г., Психологічні чинники формування комунікативної компетентності слідчих Національної поліції України. Київ: 2020. 67 с.

Методичні рекомендації містять результати експериментального дослідження комунікативної компетентності слідчих НПУ, шляхи та напрями її оптимізації.

Для керівників слідчих підрозділів Національної поліції України, керівництва закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, слідчих та психологів практичних підрозділів.

ЗМІСТ

Передмова.....	2
Розділ 1. Методологічні засади дослідження комунікативної компетентності слідчого	4
1.1. Комунікативна компетентність слідчого: поняття та чинники становлення.....	4
1.2. Організаційно-правове підґрунтя комунікативного забезпечення діяльності слідчого.....	10
1.3. Інформаційно-комунікативна сутність професійної діяльності слідчого.....	22
Розділ 2. Детермінанти становлення комунікативної компетентності слідчого.....	34
2.1. Комунікативні компетенції як підґрунтя формування комунікативної компетентності слідчого.....	34
2.2. Комунікативна культура особистості слідчого у контексті становлення комунікативної компетентності.....	46.
Висновки.....	58
Список використаних джерел.....	60

ПЕРЕДМОВА

Реформування системи МВС України у зв'язку з радикальною зміною суспільних інтересів і входженням держави до правових Європейських цінностей передбачає суттєву переорієнтацію смислових акцентів професійної діяльності працівників фахових поліцейських напрямів, зокрема діяльності з розслідування правопорушень (слідчої діяльності). Посилення соціальної значущості та громадсько-правової резонансності досудового розслідування, набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом зумовили нагальне посилення суспільних та державних вимог до ефективності цього напрямку правоохоронної діяльності. Професійна діяльність слідчого вирізняється з-поміж інших найбільшою інтелектуальною та моральною насиченістю, що й визначає особливу вагомість чинників його формування та розвитку як особистості, носія і провідника цінностей закону та високої професійної культури. В цьому контексті значущість використання сучасного психологічного знання з метою всебічного удосконалення слідчої діяльності та якісних характеристик її суб'єкта неможливо переоцінити. Зазначене стосується ще одного важливого аспекту підвищення ефективності професійної діяльності слідчих, а саме – становлення особистості професіонала в межах організації фахової освіти, зокрема, реалізації сучасних освітніх технологій, заснованих на компетентнісному та системному підходах, психологічна складова яких є однією з наріжних. Ці підходи передбачають, з одного боку, формування професійно-орієнтованих компетенцій – знань, вмінь та навичок, що відповідають завчасно заданим вимогам і забезпечують ефективність виконуваної роботи, а з іншого, – таку організацію навчання, критерієм якого є формування професійної майстерності, спроможності спеціаліста найкращим чином реалізувати свій професійний потенціал.

В структурі професійної діяльності слідчого комунікативна діяльність – соціально-правова комунікація слідчого в групах: «суб'єкт-об'єкт професійного інтересу», «суб'єкт-суб'єкт», «суб'єкт-група», «суб'єкт-колектив» для отримання, перевірки та уточнення необхідної інформації, є провідним

компонентом діяльності. Разом з тим, низка труднощів в професійному спілкуванні слідчого – відсутність професійно-комунікативного досвіду, комунікативних навичок встановлення психологічного контакту, безконфліктно вести процес комунікації для вирішення слідчих завдань зумовлюються недоліками урахування психологічного підґрунтя формування відповідної компетентності на етапах професійного становлення – професійного психологічного добору, фахового навчання, психологічного супроводження накопичення професійного досвіду.

Проблематиці комунікативного забезпечення діяльності ОВС і, зокрема, діяльності слідчого присвячено роботи В. Агапова, Ф. Богацького, В. Голубовського, А. Деркач, Г. Доспулова, Л. Казміренко, А. Кириченка, О. Кудерміної, І. Лузгіна, О. Морозова, О. Москаленко, В. Шурухнова, О. Цільмак.

Актуальність даних методичних рекомендацій зумовлена необхідністю адаптації науково-практичних розробок з питань психологічних детермінант формування та розвитку комунікативної компетентності слідчого до сучасних вимог ефективної слідчої діяльності та становлення особистості фахівця.

Розділ 1. Методологічні засади дослідження комунікативної компетентності слідчого

Діяльнісний підхід передбачає констатацію одного з наріжних принципів розвитку психіки, а саме – принципу єдності свідомості і діяльності, згідно якого особистість формується в діяльності і в її ж здійсненні виявляється (О. Леонтьєв, 1975). Саме тому, дослідження комунікативної компетентності слідчого, її структурних та змістовних компонент передбачає здійснення аналізу комунікативної діяльності, як різновиду професійної діяльності, спрямованої на збирання, використання, збереження та передачу значущої для ефективного досудового розслідування інформації. Враховуючи нормативно-регламентний та психологічно насичений характер слідчої діяльності, розділ 1 методичних рекомендацій присвячено дослідженню організаційно-правового підґрунтя і функціонально-психологічного змісту однієї із складових цієї діяльності, а саме – комунікативній діяльності слідчого.

1.1. Комунікативна компетентність слідчого: поняття та чинники становлення

Методологічну і теоретичну основу дослідження комунікативної взаємодії становлять положення: про визначну роль спілкування для поступального руху особистості, яка формується і розвивається (В. Мясіщев, Г. Костюк); про існування комунікативної функції психіки поряд з когнітивною і регулятивною (Б. Ломов); про діяльнісне розуміння процесу спілкування (О. Леонтьєв); про особистість як діяльнісного суб'єкта, котрий керується в діяльності і спілкуванні власними усвідомленими цілями і мотивами, і генетико-моделюючий підхід до її вивчення (С. Максименко); про мотиваційну детермінованість розгортання комунікативної активності (С. Рубінштейн, М. Лісіна); про етичний аспект спілкування та гуманну комунікативну стратегію (К. Абульханова-Славська, Г. Балл, О. Бодальов); а також психолого-

педагогічні дослідження, присвячені мовленню та мовленнєвій діяльності (А. Годлевська, Л. Долинська, І. Зязюн, В. Семиченко та інші).

Поняття «комунікативна компетентність» детально аналізується в роботах Ю. Ємельянова. Він тлумачить названу категорію як засновану на знаннях та чуттєвому досвіді здатність особистості орієнтуватися в ситуаціях спілкування, вільно володіти вербальними і невербальними засобами спілкування, наголошуючи на тому, що така здатність передбачає соціально-психологічне навчання, тобто подальшу можливість навчатися спілкуванню. До прояву комунікативної компетентності автор також відносить уміння людини організовувати так званий міжособистісний простір у процесі ініціативного й активного спілкування з людьми [15].

На думку Ю. Ємельянова, комунікативна компетентність завжди набувається в соціальному контексті. Основними факторами, що детермінують її розвиток, є життєвий досвід людини, її загальна ерудиція, мистецтво, спеціальні наукові методи.

Ю. Жуков та Л. Петровська вважають комунікативну компетентність як синонімом поняття «компетентність у спілкуванні». За визначенням науковців, комунікативна компетентність – це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з людьми. Отже, визнаючи труднощі, пов'язані з пошуком точного визначення властивостей, що входять до складу комунікативної компетентності, науковці пропонують таке визначення: «Комунікативна компетентність – система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікативної дії в певному колі ситуацій міжособової взаємодії» [16].

Є. Руденський визначає комунікативну компетентність як систему внутрішніх ресурсів особистості, потрібних для ефективних комунікативних дій у широкому діапазоні ситуацій міжособистісної взаємодії. Ці ресурси включають: когнітивні можливості людини щодо сприймання, оцінювання та інтерпретації ситуацій; планування людиною її комунікативних дій у

спілкуванні з людьми; правила регуляції комунікативної поведінки і засоби її корекції.

На думку О. Мудрика, характеристиками комунікативної компетентності є:

- по-перше, відповідність поведінки контексту стосунків, в яких вона виявляється;
- по-друге, знання правил спілкування, адаптаційні навички та гнучкість у втіленні цих знань;
- по-третє, комунікативна компетентність пов'язана зі стосунками, а не з індивідами.

Комунікативна компетентність, на думку М. Обозова [62], може визначатися у двох аспектах:

- як орієнтованість особистості в різних ситуаціях спілкування, що ґрунтується на знаннях і чуттєвому досвіді;
- як здатність особистості ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе та інших в умовах постійної зміни психічного стану, міжособистісних стосунків і соціальної ситуації.

А. Добрович вважає, що основою комунікативної компетентності є загальна здатність спостерігати (бачити і чути) і одночасно запам'ятовувати мовленнєві акти, виразні рухи обличчя й тіла, переміщення та пози людей, тактильні впливи, запахи та їхню локалізацію, а також сполучення перерахованих дій, ознак, характеристик.

Результати спостереження усвідомлюються і закріплюються у когнітивних структурах психіки у вигляді знань, умінь і навичок, що становлять індивідуальний досвід людини.

Отже, під комунікативною компетентністю розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування. Вона передбачає вміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню. Спираючись на прийняту в

соціальній психології структуру спілкування, що включає перцептивний, комунікативний й інтерактивний аспекти, комунікативну компетентність можна розглядати як складову спілкування. Тоді комунікативний процес розуміється як «інформаційний процес між людьми як активними суб'єктами, з урахуванням відношень між партнерами» [8].

Таким чином, комунікативна компетентність постає як структурний феномен, що містить як складові цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, уміння, навички.

Головною якісною характеристикою зазначених вище психологічних інструментів вважається «загальна спрямованість» на людину, що, у свою чергу, є підставою ефективного спілкування. Орієнтація особистості насамперед на позитивні якості в іншій людині є важливою в ефективному спілкуванні, тому що вона сприяє розкриттю особистісного потенціалу людини, з якою ми спілкуємося [2].

Підкреслюється роль пізнавальних процесів у структурі комунікативної компетентності, і, перш за все, мислення як здатності аналізувати вчинки, бачити мотиви, що спонукають до них. Умовою успішного спілкування людини з іншими людьми вважають соціально-психологічну перцепцію, яка включає ідентифікацію, емпатію, соціальну рефлексію [1].

Таким чином, комунікативна компетентність включає не тільки особистісні властивості індивіда, але й певним чином організовані пізнавальні процеси та емоційну сферу.

Передача будь-якої інформації можлива лише за допомогою знаків, точніше, знакових систем. Розрізняють вербальну і невербальну комунікації, що використовують різноманітні знакові системи. Відповідно до цього можна виділити вербальний і невербальний рівень комунікативної складової компетентності в спілкуванні. Вербальна комунікація використовує в якості знакової системи людську вимову, природну звукову мову, тобто систему фонетичних звуків, що включає два принципи: лексичний і синтаксичний. Інший вид комунікації включає немовні знакові системи (оптико-кінетичну,

пара- і екстралінгвістичну). Невербальний вид комунікації може викликати серйозну проблему: якщо у вербальній комунікації за кожним словом стоїть більш-менш визначений зміст, то в невербальній системі комунікації не тільки важко поставити зміст у відповідності знаку, а й взагалі виділити знак, тобто одиницю аналізу в цій системі комунікації.

Інтерактивна сторона спілкування – це умовний термін, що позначає характеристику тих компонентів спілкування, що пов'язані із взаємодією людей з безпосередньою організацією їхньої спільної діяльності. Якщо комунікативний процес існує на основі певної спільної діяльності, то обмін знаннями й ідеями з приводу цієї діяльності неминуче припускає, що досягнуте порозуміння реалізується в нових спільних спробах розвинути діяльність далі, організувати її. Участь одночасно багатьох людей у цій діяльності означає, що кожний повинен зробити до неї свій особливий внесок, що і дозволяє інтерпретувати взаємодію як організацію спільної діяльності. Інтерактивна сторона спілкування являє собою побудову загальної стратегії взаємодії, де важливо не тільки обмінятися інформацією, але й організувати «обмін діями», спланувати загальну діяльність.

Наступним компонентом комунікативної компетентності є перцептивна складова. Це та сторона компетентності, на основі якої будується спільна діяльність і комунікативний процес. Умовно перцептивну складову компетентності в спілкуванні можна назвати здатністю адекватного сприйняття однієї людини іншою, але це лише умовно: саме слово «сприйняття» не розкриває всю складність цього явища. Перцептивний компонент комунікативної компетентності виступає в ролі регулятора процесу спілкування.

Отже, узагальнюючи вище викладене, можна зробити висновок, що комунікативна компетентність постає як інтегральна якість особистості, що виконує функцію адаптації й адекватного функціонування особистості в соціумі, містить у собі установки, стереотипи, позиції спілкування, ролі, цінності особистості тощо.

Питання про розвиток комунікативної компетентності у контексті становлення професіонала-слідчого можна розглядати у двох аспектах: по-перше, у процесі соціалізації і виховання; по-друге, засобом спеціально організованого освітнього процесу в ЗВО системи МВС України.

Щодо першого аспекту, то людина черпає з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і зорових форм, як символічних, так і образних, що дає їй можливість синтезувати, класифікувати різноманітні епізоди соціальної взаємодії. Зрозуміло, що під час стихійного оволодіння «мовою» соціально-перцептивної сфери можуть утворюватись неадекватні пізнавальні схеми, як причини неадекватних комунікативних дій, що, у свою чергу, може призвести до неефективності в ситуації спілкування. Цей факт доцільно враховувати при професійно-психологічному доборі курсантів для спеціалізації «слідча діяльність».

В межах організації фахової освіти в ЗВО системи МВС України найбільш загальною тенденцією можна вважати усвідомлення необхідності системних реформ, спрямованих на створення для майбутніх слідчих оптимальних умов для саморозкриття, усвідомлення власної значущості, формування умінь професійної самоорганізації для забезпечення можливості безперервного саморозвитку та самовдосконалення.

Таким чином, формування комунікативної компетентності відкриває нові можливості в розв'язанні проблем особистісного та професійного зростання слідчого, вимагає не просто відповідних знань, а й уміння застосовувати свої знання в слідчій діяльності.

На думку, О. Цільмак, комунікативна діяльність є провідним компонентом слідчої діяльності, що сприяє встановленню істини. За розслідування та розкриття злочинів слідчі постійно вступають у певні відносини з багатьма людьми – свідками, потерпілими, звинуваченими, експертами, працівниками прокуратури, членами слідчо-оперативної групи тощо. Отож, комунікативна діяльність полягає в соціально-правовій комунікації слідчого в групах: «суб'єкт-об'єкт професійного інтересу», «суб'єкт-суб'єкт», «суб'єкт-

група», «суб'єкт-колектив» для отримання, перевірки та уточнення необхідної інформації тощо. Головне завдання комунікативної діяльності – це отримання слідчим під час розслідування достовірної інформації про злочин. Комунікативна діяльність слідчого охоплює такі різновиди: – комунікативно-перцептивна – полягає в адекватному сприйнятті слідчим, виявленні розрізнення окремих ознак в об'єкті, виокремленні інформативного змісту, адекватного меті слідчої дії; – комунікативно-сугестивна – полягає в переконанні об'єктів слідчої діяльності з метою розкриття та розслідування злочинів, запобігання правопорушенням, припинення злочинних посягань; – комунікативно-службова – полягає в службовій комунікації з колегами, керівництвом, державними та недержавними установами. Комунікативний компонент слідчої діяльності детермінований сукупністю розвинених професійно важливих комунікативних якостей (товариськість, контактність, доступність, дипломатичність, тактовність і доброзичливість, упевненість і невимушеність у спілкуванні, відсутність скованості, толерантність, емпатійність, мовна спритність і привабливість тощо) та умінь (встановлювати психологічний контакт; корегувати й управляти процесом взаємодії; протистояти стереотипам сприйняття, бар'єрам спілкування; налагоджувати зворотній зв'язок; правомірно отримувати інформацію, що необхідна для слідчої діяльності; встановлювати контакти з різними учасниками слідчих дій; налаштовуватися на різні форми спілкування залежно від індивідуально-психологічних особливостей об'єктів слідчої діяльності; «слухати, чути та почути»; коротко, чітко та ясно говорити по суті справи; викликати довіру; компетентно проводити допит тощо) слідчого [67].

1.2. Організаційно-правове підґрунтя комунікативного забезпечення діяльності слідчого.

Професійна діяльність слідчого відноситься до діяльностей, яким притаманна достатньо жорстка нормативно-правова та організаційна регламентація. Як підкреслюється в підручнику з юридичної психології, правова регламентація означає «...суворе правове регулювання розслідування злочинів,

піднесене до норми закону і, таким чином, обов'язкове до виконання» [71, с.156]. Проте, на відміну від інших різновидів професійної діяльності людини, регламентованих функціональними технологічними картами, інструкціями, нормативами, діяльність слідчого містить вагомий психологічний компонент, опосередкований почуттям обов'язку, відповідальності, соціальної значущості та особистісної напруженості в прийнятті процесуальних рішень.

Інформаційно-комунікативна робота слідчого становить основну складову його функціональних обов'язків. Враховуючи, з одного боку, що пошук і закріплення доказової інформації повинні здійснюватись виключно законним шляхом, а з іншого, що в процесі досудового розслідування неодмінно повинні враховуватись законні права та інтереси його учасників, інформаційне забезпечення та інформаційно-комунікативна діяльність слідчого підлягають суворій організаційно-правовій регуляції, основні вимоги якої відображені в низці Законів України, відомчих Наказів та настанов, інших інструктивних документах.

Беручи до уваги різні погляди науковців щодо змісту правового регулювання цієї діяльності, вважаємо доцільним у процесі дослідження розглядати правове регулювання діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України за чотирьохрівневою схемою, яка складається із: основного закону; міжнародно-правових актів; законів та підзаконних актів; відомчих нормативно-правових актів. Перший рівень складають положення Конституції України, яка має найвищу юридичну силу і є законом прямої дії, а також ратифікованих Україною міжнародних правових актів, які стали частиною вітчизняного кримінального процесуального законодавства. У Конституції України містяться норми, які прямо чи опосередковано регулюють діяльність слідчих підрозділів Національної поліції в Україні, а особливо ті, які стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян. Правовий аналіз Основного Закону України дає підстави стверджувати, що у його статтях нормативно закріплений обов'язок держави щодо забезпечення захисту конституційних прав людини шляхом розроблення відповідного нормативно-правового регулювання;

забезпечення відповідальності за порушення встановлених і закріплених Конституцією прав людини і громадянина. Варто зазначити, що окремі положення Конституції безпосередньо стосуються основоположних принципів кримінального процесу. Так, Конституція визначає право кожної людини на свободу та особисту недоторканність. Згідно з ст. 29 «Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, ніж за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом..... Окрім цього, кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого. Особливо важливі положення для діяльності слідчих у процесі проведення кримінального провадження закріплені у ст. 62 Конституції, відповідно до якої особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. У Конституції зазначається, що «Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. Особа, не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист (ст. 62-63). Ці положення є принциповими і основоположними для діяльності всіх слідчих підрозділів, незалежно від їх відомчого підпорядкування в сучасних умовах. Варто зазначити, що діяльність органів та підрозділів досудового слідства в Україні в тій чи іншій мірі також врегульовують наступні статті Конституції України як закону прямої дії: 3, 21, 29, 62, 63 тощо. Натомість, в Конституції України передбачено захист професійних інтересів слідчого в

частині заборони примусу виконання злочинних і незаконних розпоряджень [34; ст.ст 19, 60] та наявності виняткового права на ознайомлення з процесуально важливою інформацією [34; ст.31].

Другий рівень складають міжнародно-правові акти, положення яких регламентують основні ключові питання кримінального судочинства, які складають звід його міжнародних стандартів у галузі дотримання основних прав та свобод особи. Серед згаданої категорії правових документів особливе місце посідають численні міжнародно-правові акти з питань захисту світовою спільнотою основних прав людини, її гідності у кримінальному судочинстві, які приймалися в різні роки і які мають враховуватися і застосовуватися слідчими підрозділами Національної поліції України у своїй процесуальній діяльності, а саме: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [33]; Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями від 30.08.1955 [44]; Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17.12.1979 [32]; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою, яка була прийнята на сороковій сесії Генеральної Асамблеї ООН 29.11.1985 [12]; Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) від 14.12.1990 [45]; Звід принципів захисту всіх осіб, підданих затриманню або арешту в будь-якій формі, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 09.12.1988[20]; Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), прийняті на 96-му пленарному засіданні ООН 29.11.1985 [43]; Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті 8 Конгресом ООН 07.09.1990 [49]; Європейська конвенція про запобігання тортурам чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26.11.1987 [55].

Третій рівень правового регулювання діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України складають закони та підзаконні акти, положення яких визначають особливість правового статусу слідчого серед інших суб'єктів кримінального процесу і регулюють найважливіші аспекти діяльності слідчих

органу досудового розслідування. Наразі, безпосередня діяльність досудового розслідування, у тому числі яка стосується організації інформаційно-комунікативної роботи слідчого, найбільш повно регламентована вимогами Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Так, Кримінальний кодекс України, окрім орієнтуючої слідчого інформації стосовно злочинів, їх ознак та кваліфікації, учасників кримінального правопорушення, видів покарання тощо, містить важливу інформацію стосовно правопорушень в сфері судочинства. Зокрема, Розділ XVIII (Злочини проти правосуддя) [7] чітко інформує слідчого щодо відповідальності за завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст.371), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст.372), примушування давати показання (ст.373), порушення права на захист (ст.374), розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст.387).

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [18], окрім функціонально-змістовних характеристик оперативно-розшукової роботи, містить положення щодо інформаційного забезпечення досудового розслідування. Зокрема, підставою для проведення оперативно-розшукової діяльності виступає «наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів» [18, ст.6]. Визначено інформаційно-орієнтовані права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, найбільш вагомими серед яких є:

- опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу;
- знімати інформацію з каналів зв'язку;
- опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу;
- знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації;
- контролювати шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштові відправлення;

– здійснювати візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів;

– отримувати від юридичних та фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, які готуються або вчинені, та загрозу безпеці суспільства і держави;

– створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи.

Водночас, працівники оперативних підрозділів «зобов’язані виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів» [18, ст.7].

Низка наріжних положень, що стосуються інформаційної діяльності слідчого, відображена у Законі України «Про інформацію». Зокрема, до них відноситься визначення терміну «Інформація» [17;ст.1], та сфера дії Закону [17; ст.ст.2,3]. Вагоме організаційне значення має зміст ст.5 Закону «Основні принципи інформаційних відносин», в якій зазначена:

- гарантованість права на інформацію;
- відкритість, доступність інформації та свобода її обміну;
- об’єктивність, вірогідність інформації;
- повнота і точність інформації;
- законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації.

Оскільки матеріали розслідуваної справи повинні набувати документної форми, слідчий повинен керуватись вимогами ознак поняття «Документ», під яким у ст.27 Закону мається на увазі «...передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно -, відео -, фотоплівці або на іншому носієві». Низка статей Закону України «Про інформацію» [17; ст.ст. 27,28, 30,31, 32, 37] мають відношення до обігу інформації і її захищеності. Безпосередньо діяльності слідчого стосується зміст ст.37, де зазначено, що «Не підлягають обов’язковому

наданню для ознайомлення за інформаційними запитами офіційні документи, які містять у собі:

– інформацію про оперативну і слідчу роботу органів прокуратури, МВС, СБУ, роботу органів дізнання та суду у тих випадках, коли її розголошення може зашкодити оперативним заходам, розслідуванню чи дізнанню, порушити право людини на справедливий та об'єктивний судовий розгляд її справи, створити загрозу життю або здоров'ю будь-якої особи».

Найбільш повно, організаційно-нормативні підстави інформаційно-комунікативної діяльності слідчого регламентовані Кримінальним процесуальним кодексом України [38] та Наказом МВС України «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України. Загальні засади та принципи досудового розслідування відображені у главі 2 КПК України. Зокрема, певні загальні приписи і обмеження щодо отримання і використання інформації містяться у ст.ст.7, 9, 14, 15, 20, 23, 27 глави 2.

Формальні і змістовні особливості отримання і оцінки інформації, що може мати значення в кримінальному провадженні містяться у Розділі 2 КПК України. Так, у ст.84 визначено, що доказами є виключно фактичні дані, на основі яких встановлюється наявність чи відсутність фактів та обставин правопорушення. Відтак, процес доказування – збирання, перевірка та оцінка доказів (ст.91) здійснюється шляхом проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій для отримання інформації, що міститься в речах, документах, відомостях, висновках експертів (ст.93). На відміну від доказів, іншою формою отримання інформації є показання (ст.95) – відомості, які отримуються в усній або письмовій формі під час допиту потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, свідків. Особливе значення отримання інформації у судовому провадженні мають документи – спеціально створені з метою збереження інформації матеріальні об'єкти, якій містять зафіксовані за

допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин (ст.99).

В зв'язку з тим, що інформація в кримінальному провадженні фіксується у формі протоколу та на носії інформації, створеному за допомогою технічних засобів (ст.103), КПК України визначає як порядок, так і зміст цих форм. Так, згідно ст.104, протокол складається з:

1) вступної частини, яка повинна містити відомості про:

- місце, час проведення та назву процесуальної дії;
- особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада);
- всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання);
- інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання;

2) описової частини, яка повинна містити відомості про:

- послідовність дій;
- отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, в тому числі виявлені та/або надані речі і документи;

3) заключної частини, яка повинна містити відомості про:

- вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації;
- спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу;
- зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Крім того, інформація в протокольній формі може доповнюватись додатками до протоколу, якими можуть бути: 1) спеціально виготовлені копії,

зразки об'єктів, речей і документів; 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; 3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; 4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу (ст.105).

При застосуванні технічних засобів фіксування інформації зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо (ст.107).

Разом з тим, у ст.162 КПК України передбачено необхідність урахування таємності інформації, які фігурує в кримінальному провадженні, зокрема:

1) інформації, що знаходиться у володінні засобу масової інформації або журналіста і надана їм за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

2) відомостей, які можуть становити лікарську таємницю;

3) відомостей, які можуть становити таємницю вчинення нотаріальних дій;

4) конфіденційної інформації, в тому числі такої, що містить комерційну таємницю;

5) відомостей, які можуть становити банківську таємницю;

6) особистого листування особи та інших записів особистого характеру;

7) інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо;

8) персональних даних особи, що знаходяться у її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних;

9) державної таємниці.

Подальший інформаційних пошук (висунення версій, їх перевірка в ході проведення слідчих (розшукових) здійснюється, виходячи із зазначеної первинної інформації. Деякі вагомні організаційні підстави відображені в главі 20

КПК України. Так, у ст.224 (Допит) зазначено, що під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис як засоби реєстрації інформації. Наголошується, що особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

Статтею 240 передбачено можливість слідчого ініціювати і проводити слідчий експеримент «...З метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань». Повнота інформації, отримуваної в ході слідчого експерименту, забезпечується тим, що, по-перше, за необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста; по-друге, під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу.

Деякі важливі особливості зазначені в Кодексі стосовно негласних слідчих (розшукових) дій. Згідно ст.252, фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій, проведення яких може реєструватися за допомогою технічних та інших засобів, повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим цим Кодексом. За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки. Відомості про осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням

конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством. Особливо визначено захист інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Зокрема, згідно ст.254, Відомості про факт та методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій, осіб, які їх проводять, а також інформація, отримана в результаті їх проведення, не підлягають розголошенню особами, яким це стало відомо в результаті ознайомлення з матеріалами в порядку, передбаченому статтею 290 цього Кодексу. Якщо ж протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій містять інформацію щодо приватного (особистого чи сімейного) життя інших осіб, захисник, а також інші особи, які мають право на ознайомлення з протоколами, попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення отриманої інформації щодо інших осіб.

Базовими законами третього рівня правової основи є: Закони України: від 02.07.2015 № 580-VIII «Про Національну поліцію» .

Четверний рівень правового регулювання діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України складають нормативно правові акти, положення яких безпосередньо регламентують організацію діяльності та взаємодію органів досудового розслідування. Зокрема, до них слід віднести відомчі накази МВС та Національної поліції України, спільні накази МВС України та інших міністерств і відомств України, накази інших міністерств і відомств України, які стосуються діяльності слідчих підрозділів Національної поліції:

- Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України від 06.07.2017 № 570, яким визначено завдання та функції органів досудового розслідування; порядок призначення слідчих та керівників слідчих підрозділів на посаду, звільнення їх з посади; права і обов'язки слідчих, гарантії їх процесуальної незалежності тощо;

- Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України: Наказ МВС України від 06.07.2017 № 570217, якою визначена організація роботи органів досудового розслідування Національної поліції України;

– Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні від 07.07.2017 № 575218, яка закріплює окремі питання взаємодії щодо проведення НСРД слідчим та співробітником оперативного підрозділу;

– Інструкція з організації обліку та руху кримінальних проваджень в органах досудового розслідування Національної поліції України від 14.04.2016 № 296219, яка визначає єдиний порядок обліку, зберігання, видачі та інвентаризації кримінальних проваджень в органах досудового розслідування Національної поліції України;

– Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: Наказ МВС України від 16.02.2018 № 111223, яка встановлює порядок реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події (далі – правопорушення або події), а також оперативного інформування в центральному органі управління поліції, міжрегіональних територіальних органах Національної поліції України, територіальних органах поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві, їх територіальних (відокремлених) підрозділах.

Так, в наказі МВС України № 570 від 06.07.2017 року конкретизуються найбільш важливі положення Кримінального процесуального кодексу України в частині безпосередньо досудового розслідування стосовно завдань та функцій його органів та посадових осіб. Зокрема, найважливішою функцією досудового розслідування Наказом передбачено «Усебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального провадження, виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надання їм належної правової оцінки та забезпечення прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень» (п.3.1.1). Підкреслюється, що при виконанні своїх

службових обов'язків слідчий зобов'язаний не розголошувати відомості, що становлять державну чи іншу охоронювану законом таємницю, інформацію про приватне (особисте і сімейне) життя особи та інші відомості, здобуті при розслідуванні кримінальних правопорушень (п.6.3.5). На слідчого-криміналіста покладається обов'язок надання допомоги слідчим в організації досудового розслідування, у тому числі в проведенні окремих слідчих дій, застосуванні техніко-криміналістичних засобів, залученні спеціалістів, використанні можливостей криміналістичних, оперативно-довідкових та інших обліків поліції; для надання практичної допомоги в проведенні окремих слідчих дій слідчих-криміналістів уключають до складу слідчих груп (п.8.3.5).

Спільний Наказ ГПУ та МВС України №115\1046 від 17.11.2012 «Про затвердження Порядку взаємодії Генеральної прокуратури України та Міністерства внутрішніх справ України щодо обміну інформацією з Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційних систем органів внутрішніх справ визначає, що при здійсненні обміну даними задіюються електронні інформаційні ресурси Генеральної прокуратури України – Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР) та Міністерства внутрішніх справ України – автоматизовані інтегровані інформаційно-пошукові системи органів внутрішніх справ (ІПС). При цьому, обмін даними здійснюється інформаційно-телекомунікаційними засобами в електронному вигляді (п.1.4. та 1.5 Порядку). Стосовно ж Порядку надання та використання відомостей суб'єктами інформаційної взаємодії, Міністерство внутрішніх справ України забезпечує доступ суб'єктів інформаційної взаємодії до ІПС та їх реєстрацію згідно вимог чинного законодавства і з урахуванням їх повноважень та рівня доступу (п.2.4). Доступ до ІПС МВС працівникам органів прокуратури забезпечується одночасно з під'єднанням робочих місць до Єдиної відомчої телекомунікаційної мережі Міністерства внутрішніх справ України (п.2.5).

Таким чином, аналіз законодавства, відомчих і підзаконних актів свідчить про те, що інформаційно-комунікативна діяльність слідчого в контексті її нормативного і процедурного регулювання має відповідне організаційне

підґрунтя. Завдяки цьому, існує можливість здійснити функціонально-психологічне дослідження умов та чинників, які безпосередньо впливають на отримання процесуально- та криміналістично значущої інформації як при проведенні окремих слідчих дій, так і в процесі цілісного розслідування.

1.3. Інформаційно-комунікативна сутність професійної діяльності слідчого.

Поєднання інформаційних та комунікаційних компонент притаманне поглядам Т. Панкової [51], яка вважає, що виокремлювати саме інформаційно-комунікаційну компетентність доцільно у зв'язку з необхідністю реалізації професіографічного підходу до особистості споживача інформації в контексті його соціальної взаємодії, тобто для визначення професійно-важливих якостей – як комунікативних, так і інформаційно-пізнавальних.

Дисертаційне дослідження І. Баштанара [4] присвячене конкретизації компетентності в сфері комунікативної діяльності в контексті взаємодії суто інформаційних та комунікативних детермінант. Автор вважає, що інформаційна компетентність нерозривно пов'язана з комунікативною компетентністю, особливо в зв'язку з формуванням готовності фахівця до професійної діяльності. «У даному контексті інформаційна і комунікативна компетентність може бути розглянута як єдине ціле, тобто компетентність, де інформація включена в комунікацію, що визначається як інформаційно-комунікативна компетентність» [4, с.8]. І далі в роботі зазначається, що «...Розкриваючи сутність інформаційно-комунікативної компетентності, слід підкреслити, що вона розглядається нами як складне інтегративне утворення, яке поєднує в собі інформаційно-комунікативні знання, вміння, а також особистісні якості та властивості, необхідні для повноцінного виконання функцій, пов'язаних з професійною діяльністю» [Там же, с.9]. Цілком обґрунтовано, на наш розсуд, науковець виокремлює провідні ключові інформаційні компетенції, зокрема:

– суто інформаційні (збирання, зберігання, переробка та використання інформації; інформаційні процеси);

- комунікативні компетенції (вербальні та невербальні; канали комунікації);
- соціально-психологічні компетенції (суспільний досвід особистості; особистісні якості та риси).

На думку О.Горячева [11], саме інформаційно-комунікативну компетентність найбільш продуктивно визначає глибоку обізнаність в предметній галузі знань, особистий інформаційний досвід суб'єкта, націленого на становлення сучасного наукового світогляду; відкритого до динамічного збагачення і самоудосконалення за рахунок отримання, оцінювання і використання інформації, спроможного створювати нову інформацію; здатного досягати значущих результатів і високої якості в професійній діяльності.

Дещо інша позиція спостерігається у Г.Попової [54], яка визначає інформаційно-комунікативну компетентність як сукупність знань, навичок і вмінь, що формуються в процесі навчання та самоосвіти інформатиці та інформаційним технологіям, а також як здібність у здійсненні професійної діяльності за допомогою означених технологій. Згідно наукових поглядів Є.Пьяних, інформаційно-комунікативна компетентність – це, перш за все, уміння у пошуку, збиранні, передачі та аналізі інформації; моделювання і проектування власної професійної діяльності; уміння орієнтуватися в організаційному середовищі на базі сучасних ІКТ та їх використання у власній професійній діяльності [57].

Можливо саме тому Т.Панкова вважає «...інформаційно-комунікативну компетентність явищем вищого порядку, що, на її думку, приблизно так само співвідноситься з інформаційно-комунікативною письменністю, як стійкі професійні навички в інтелектуально насиченій професії співвідносяться з елементарною письменністю» [51, с.64].

Аналіз деяких наукових джерел дозволяє узагальнити, що інформаційна компетентність виступає якісною особистісною характеристикою, яка розуміється авторами як нова грамотність, до якої входять уміння активної, самостійної обробки інформації людиною, прийняття креативних, принципово

нових рішень в непередбачених ситуаціях з використанням інформаційно-технологічних засобів і, окрім того, технічні навички використання комп'ютерної бази, оперування візуальними уявленнями інформаційних процесів і моделей. У зазначених джерелах відображено два основні орієнтири розуміння поняття «інформаційна компетентність». Перший з цих орієнтирів пов'язаний з тлумаченням інформаційно-комунікативної компетентності як ефективного використання комп'ютерних технологій з метою отримання, збереження, використання і трансляції інформації. Другий орієнтир визначає інформаційно-комунікативну компетентність як інтегральну сукупність особистісних якостей людини, що спричиняють ефективне здійснення інформаційної діяльності. Структурними компонентами цієї інтегральної сукупності виступають:

- мотиви – тобто те, що спонукає до дії, наприклад, прагнення отримати важливу інформацію для забезпечення професійної діяльності;
- цілепокладання – здатність формулювати адекватну мету діяльності і організовувати її досягнення;
- планування – здатність організовувати, аналізувати, оцінювати власну цілісну пізнавальну діяльність;
- психофізіологічні властивості – характеристики різномірних реакцій на професійно важливу інформацію;
- установки і цінності – особистісні характеристики, перш за все – уявлення про самого себе, наприклад, упевненість в спроможності засвоїти інформаційні технології і ефективно їх використовувати;
- знання, уміння і навички роботи з інформацією (види і форми інформації, її пошук, систематизація, методи обробки і зберігання тощо).

Відповідно, в структурі інформаційно-комунікативної компетентності науковцями окреслюються чотири базові компоненти: ціннісно-мотиваційна, когнітивна, операційно-діяльнісна і комунікативна, які, у свою чергу, пов'язані з такими групами компетенцій, як аксиологічні, мотиваційні, цілепокладаючі, пізнавальні, аналітичні, когнітивні, операційні, технологічні, процесуальні,

рефлексивні, комунікативні, креативні [29]. Комунікативна компонента відображає знання, розуміння і застосування різновидів знакових систем, технічних засобів комунікацій в процесі передачі інформації від однієї людини до іншої за допомогою різноманітних форм і способів вербального і невербального спілкування. Натомість когнітивна компонента відображає процеси переробки інформації на мікрокогнітивному рівні (аналіз прийнятої інформації, її формалізація, порівняння, узагальнення, розробка варіантів використання інформації, прогнозування використання нової інформації і взаємодія її з наявними базами знань, організація зберігання і відновлення інформації в довгостроковій пам'яті тощо).

Науковець С.Трішина [63] визначає інформаційну компетентність як «інтегративну якість особистості, яка є результатом віддзеркалення процесів відбору, засвоєння, переробки, трансформації і генерування інформації в особливий тип предметно-специфічних знань, і що дозволяє виробляти, приймати, прогнозувати і реалізовувати оптимальні рішення в різних сферах діяльності». До зазначених вище компонент інформаційної компетентності С.Трішина додає:

– техніко-технологічну, яка відображає розуміння фахівцем принципів роботи, можливостей і обмежень технічних пристроїв, призначених для автоматизованого пошуку і обробки інформації; знання відмінностей автоматизованого і автоматичного виконання інформаційних процесів; уміння класифікувати завдання з подальшим обранням певного технічного засобу залежно від його основних характеристик і включає знання особливостей засобів інформаційних технологій з пошуку, переробки і зберігання інформації; виявлення, створення і прогнозування можливих технологічних етапів по переробці інформаційних потоків; технологічні навички і уміння роботи з інформаційними потоками (зокрема, за допомогою засобів інформаційних технологій);

– рефлексивну, сутність якої полягає в усвідомленні особистісного рівня саморегуляції інформаційної поведінки, в самореалізації інформаційно-пошукового потенціалу.

До переліку базових функцій інформаційної компетентності в життєдіяльності особистості, науковець відносить:

«...– пізнавальну, спрямовану на систематизацію знань, на пізнання і самопізнання людиною самого себе;

– комунікативну функцію, носіями якої є семантична компонента, «паперові і електронні» носії інформації;

– адаптивну функцію, яка дозволяє адаптуватися до умов життя і діяльності в інформаційному суспільстві;

– нормативну функцію, що виявляється, передусім, як система моральних і юридичних норм і вимог в інформаційному суспільстві;

– оцінну (інформативну) функцію, яка активізує уміння орієнтуватися в потоках різноманітної інформації, виявляти і відбирати необхідну;

– інтерактивну, яка формує активну самотійну і творчу роботу самого суб'єкта по саморозвитку і самореалізації» [63, с.34].

Своє розуміння окремих компонент інформаційно-комунікаційної компетентності пропонує та ж Т. Панкова [51]. Виходячи з запропонованого нею розуміння змісту інформаційно-комунікаційної компетентності, в її структурі виокремлюються наступні компоненти:

– когнітивний компонент, в якому, окрім теоретичних знань, умінь і навичок операції інформацією, інформаційними об'єктами і тому подібне, містяться знання способів отримання і передачі інформації, навички професійного самоудосконалення, знання міжпредметних зв'язків, знання історії інформатики і обчислювальної техніки тощо.

– діяльнісний компонент, який відображає активне використання інформаційно-комунікаційних технологій в професійній діяльності як засіб пізнання і розвитку, самоудосконалення і творчості. У цьому компоненті

особливо підкреслюються вимоги стосовно вже практично засвоєних знань і умінь в умовах інформатизації суспільства.

– рефлексивний компонент, який відображений у вмінні здійснювати свідомий контроль за результатами власної діяльності і ступінь особистих досягнень; сформованість креативності, ініціативності, співтворчості, самокритичності. Він включає самосвідомість, самоконтроль, самооцінку, розуміння результатів своєї діяльності і відповідальності за них, пізнання себе і усвідомлення своєї суб'єктності в професійній діяльності.

– мотиваційно-ціннісний компонент містить систему мотивів, емоційно-вольових і ціннісних відносин до діяльності, до суспільного оточення, до власної особистості, здібностей, їх розвитку і детермінує вибірккову спрямованість на інформаційну діяльність і взаємодію. В ньому відображено орієнтованість особистості на креативне здійснення інформаційної діяльності, самоудосконалення в сфері інформаційної взаємодії і акме-визначених досягнень.

Вітчизняна вчена Н. Баловсяк інформаційну компетентність особистості уявляє як таку, що складається:

- з інформаційної складової, що забезпечує здібність і здатність ефективної роботи з інформацією в різних формах її подання;
- з комп'ютерної (комп'ютерно-технологічної), яка визначає навичкові характеристики роботи фахівця з ІКТ та орієнтацію в програмному забезпеченні;
- з процесуально-діяльнісної складової як спроможності використовувати сучасні засоби та техніки роботи з інформаційними ресурсами з метою вирішення професійних завдань [3, с.227].

Певну цікавість становить підхід до розуміння інформаційної компетентності в системі вищої освіти США. Зокрема, у Науковому звіті Університету штату Каліфорнія за 2001 рік («Інформаційна компетентність в університеті штату Каліфорнія»), поняття «Інформаційна компетентність» деклароване як:

- здатність визначати інформаційні вимоги до завдань дослідження для формулювання стратегії пошуку відомостей;
- здатність визначати форми уявлення необхідних відомостей;
- уміння організовувати відомості в найбільш сприятливий для аналізу, синтезу і розуміння спосіб;
- усвідомлювати етичні, юридичні і політичні проблеми використання інформаційних ресурсів [Див.29].

Достатня наукова увага присвячена проблематиці інформаційно-комунікативної компетентності, її детермінант та особливостей формування в юридичній діяльності і діяльності правоохоронних органів зокрема.

Торкаючись питань, пов'язаних як з характеристикою інформаційно-комунікативної компетентності юристів загалом, так і щодо особливостей її формування, обґрунтованою є нагальна потреба у розумінні специфіки самої професійної юридичної діяльності, що, безумовно, відображається і на своєрідностях її інформаційно-комунікативного забезпечення. Цілком слушно підкреслює В. Поздняков, що «...При впровадженні компетентнісної моделі в практику підготовки юристів уявляється важливим врахувати дослідження психологів, в яких виявлено, що професійна діяльність юристів не лише змістовно-психологічно дуже різнопланова, але і динаміка умов її реалізації може створювати додаткові суб'єктивні труднощі, оскільки праці юристів одночасно властиві:

- і рутинний, і творчий характер;
- педантичність, скрупульозність в процесуально значущих професійних діях, і гнучкість в поведінці;
- самотійність в професійних діях, і необхідність їх субординованої узгодженості;
- владність, обов'язковість рішень, що приймаються, і небезпека спокус використання свого статусу;

– нормативність професійної поведінки, і належна чутливість до людських проблем.

З урахуванням цих суперечливих особливостей професійної діяльності юристів, реалізація у межах професійної підготовки компетентнісної моделі полягає не просто в посиленні практичної професійно-психологічної підготовленості, але і у розвитку... психологічної культури особистості» [59, с.12], яка зумовлюється ціннісно-смісловою спрямованістю особистості, чим визначається не лише оптимальність професійної юридичної поведінки, але й збереження психічного здоров'я фахівця. Компетентність юриста О.Скакун та М.Овчаренко визначають як «систему інтелектуального, психологічного, морального і діяльнісного (функціонального) станів спеціаліста, які відображають рівень набутих знань, вмінь, навичок, досвіду, інформаційної насиченості та інших властивостей в конкретній сфері професійної діяльності» [59, с.71].

Компетентність юриста науковці поділяють на загальну та спеціальну. Загальна компетентність утворює систему інтелектуального, психологічного, морального і діяльнісного станів, інших особистісних властивостей в широкій сфері юридичної діяльності, а спеціальна компетентність ними розглядається як та ж сама система, проте реалізована у вузькій, конкретній галузі фахового знання та практики. Подібний поділ нам здається дещо поверхневим та ґносеологічно необґрунтованим.

Особливі умови професійної діяльності правоохоронців зумовлюють необхідність глибокого розуміння сутності складних соціально-нормативних процесів в суспільстві, і, відповідно, шляхів та засобів ефективного використання інформаційних технологій з метою їх упорядкування. Відмітною рисою професійної діяльності працівників правоохоронних органів є робота із значною кількістю різноманітної соціальної, економіко-політичної, культурологічної, нормативно-правової, наукової інформації. Саме тому визначальною видається проблематика формування та розвитку інформаційної та комунікаційної

компетентності спеціалістів, опрацювання якої, в сучасних умовах глобальності інформаційного простору, створює невід'ємну складову інноваційних досліджень у сфері професіогенезу правоохоронців. З іншого боку, забезпечення ефективної правоохоронної діяльності виступає об'єктивною необхідністю формування інформаційної компетентності в аспекті урахування низки чинників психологічного та праксеологічного ґатунку.

Системний характер результативності взаємодії соціально-психологічних та нормативно-правових детермінант інформаційно-комунікативної компетентності правоохоронців зумовлює низку наслідкових контекстів її розуміння. Зокрема, до них можна віднести:

- опанування особистістю загальнокультурними та ціннісно-смысловими компетенціями, які забезпечують не лише загальну орієнтацію фахівця в інформаційному просторі, але й формують мотивацію щодо перспектив особистісного та професійного зростання;

- системну складову професійної майстерності правоохоронця на рівні вільного володіння сучасними інформаційними технологіями, яка детермінована відповідними особистісними та професійно-важливими якостями;

- зумовленість всебічного розвитку професійно-культурологічних тенденцій у особистості правоохоронця на основі базових психічних новоутворень (мотиваційно-ціннісних, рефлексивних, когнітивних, праксеологічних тощо), які виступають інтеграторами формування цілісної «інформаційної особистості» – носія інформаційної компетенції;

- визначеність напрямів системно-функціональної освіти та підготовки правоохоронців в сфері формування, розвитку та прояву знань, вмінь та навичок інформаційної діяльності з метою орієнтації, вибіркості та диференціації глобального та професійного інформаційного простору;

- визначеність діагностико-прогностичних критеріїв і показників продуктивного розвитку інформаційної та комунікаційної компетентності як основи розбудови моделі фахівця-правоохоронця, в яких відображені особистісні

та професійні властивості, своєрідність інформаційної поведінки та перелік базових компетенцій.

В дослідженні Л. Бистрякової [9] підкреслюється, що на тлі постійного зростання нормативно-правової інформації виник дисонанс між можливостями традиційних засобів роботи з інформацією і сучасними вимогами щодо оперативності її використання. Тому, як вважає науковець, підвищення ефективності юридичної діяльності зумовлюється як інформатизацією правової сфери, так і забезпеченням особистісно-професійного зростання юристів через формування досконалої інформаційно-комунікативної компетентності. Відповідно, продуктивність розвитку цієї компетентності, Л. Бистрякова вважає можливим, якщо:

- розглядати інформаційно-комунікативну компетентність як складову загальної професійної компетентності правоохоронця, і як інтегральний чинник продуктивності діяльності в сучасному інформаційному просторі;

- «...досліджувати інформаційно-комунікативну компетентність як інтеграційну властивість особистості, як сукупність груп елементів, що відображають відповідний її зміст в мотиваційно-ціннісному, когнітивному, емоційно-вольовому, діяльнісно-практичному, рефлексивному аспектах» [9, с.7];

- буде сформовано адекватний критеріальний апарат оцінки відповідних рівнів сформованості інформаційно-комунікативної компетентності правоохоронців;

- буде опрацьовано і впроваджено в практику професійної освіти та підготовки психолого-акмеологічну модель інформаційно-комунікативної компетентності фахівця-правоохоронця;

- буде «...вивчена психолого-акмеологічна складова інформаційно-комунікативних технологій, визначені відповідні принципи їх використання в реальній практиці розвитку інформаційно-комунікативної компетентності співробітника правоохоронних органів» [9, с. 8].

Інформаційні та комунікативні аспекти компетентності слідчих розглядали М. Боєва та О. Власов. Зокрема М. Боєва вважає, що продуктивність і

оперативність слідчої діяльності залежить від розвиненості тактико-комунікативної компетентності слідчого, яка забезпечує можливість встановлювати психологічний контакт з об'єктами професійної діяльності, позитивні міжособисті відносини з учасниками розслідування, завдяки чому він здатний отримувати від них достатньо повну та належну інформацію. Саму ж тактико-комунікативну компетенцію науковець розуміє, як «...засноване на особистісних якостях слідчого уміння використовувати об'єктивні закономірності перцепції, комунікації та інтеракції, а також тактичні техніки і прийоми взаємодії з учасниками розслідування, а також...здатність долати реальну протидію зацікавлених осіб щодо встановлення істини по справі» [7, с.58]. Ступінь виразності тактико-комунікативної компетентності слідчого залежить від його психічних якостей, суспільного та культурного розвитку особистості, професійно-психологічних знань, умінь та навичок (аналітико-психологічних і тактико-технологічних).

В дослідженні О. Власова, присвяченому потенціалу професійної компетентності слідчого у виявленні та діагностиці неправдивих свідчень, підкреслюється, що в системі професійної компетентності вирізняються такі складові, як комунікативна, інтерактивна, соціально-перцептивна, організаційно-правова, що спрямовані на встановлення організаційно-психологічної взаємодії з різними категоріями громадян і забезпечення ефективного інформаційного обміну. Встановлено також, що ефективність компетентності в слідчій діяльності залежить від низки акмеологічних умов та чинників. Зокрема, відповідними акмеологічними умовами формування професійної компетентності слідчого виступають: професійна підготовленість; ступінь взаємовідповідності особистісних та професійних якостей, їх відповідності вимогам спеціальності; налаштованість слідчого на самоосвіту, саморозвиток та самоудосконалення; цілеспрямоване формування професійно-правових, комунікативних, перцептивних та акмеологічних знань, вмінь та навичок як фахових компетенцій [10, с.9].

Таким чином, постановка і вирішення проблеми особистісно-професійного становлення фахівця-слідчого, формування у нього низки компетенцій, які визначають цілісну інформаційно-комунікативну компетентність, неможливе поза залученням системного, компетентнісного підходу, згідно якого особистість професіонала є складною, самоорганізованою системою, психіка якої виступає засобом входження суб'єктивного в професійну реальність і зворотного впливу реальності на формування особистості. Дослідження психологічних детермінант становлення інформаційно-комунікативної компетентності дозволяє встановити закономірності не лише опосередкування ними слідчої діяльності, але й визначити напрями та потенції особистісного зростання слідчого, його професійної майстерності.

Розділ 2. Детермінанти становлення комунікативної компетентності слідчого

Формування особистості сучасного, інформаційно та комунікативно компетентного слідчого передбачає нагальну потребу в зміні смислових акцентів освітньо-виховного потенціалу фахової підготовки. Загальними тенденціями сучасної вищої професійної освіти можна вважати усвідомлення необхідності системних перетворень, спрямованих на опрацювання умов для саморозвитку і самореалізації вже в процесі професійної підготовки. Професійна підготовка повинна не просто забезпечувати певний рівень знань, умінь і навичок, але і формувати готовність до саморозвитку і самоосвіти. Зосередження наукового пошуку на виключно особистісних чинниках детермінації діяльності, що, по суті і вирізняє професіографічний підхід, суттєвим чином обмежує повноту та системність дослідження професіогенезу особистості, а, відтак, і формування необхідних компетенцій.

На думку видатного психолога О. Леонтьєва, «...практична діяльність не лише входить до предмету вивчення психології тим особливим змістом, що виступає у формі внутрішніх психічних процесів та станів суб'єкта, але й до самого процесу психічного відображення, в самий зміст цього процесу» [40, с.91].

Таким чином, становлення слідчого як фахівця в сфері інформаційно-комунікативної діяльності полягає у формуванні системи інформаційних та комунікативних компетенцій як підґрунтя ефективної слідчої діяльності, заснованої на удосконаленні індивідуального психологічного потенціалу, а також особистісних цінностей та прагнень до самореалізації, що характеризує професійну культуру.

2.1. Комунікативні компетенції як підґрунтя формування комунікативної компетентності слідчого.

Становлення особистості слідчого – фахівця, який майстерно володіє знаннями, уміннями та навичками ефективного розслідування правопорушень, і,

зокрема, в сфері отримання та опрацювання процесуально важливої інформації здійснюється у напрямку формування у нього інформаційно-комунікативної компетентності як однієї зі складових, що характеризують професійну довершеність. Інформаційно-комунікативна компетентність слідчого формується шляхом забезпечення якісної фахової освіти у відповідному навчальному закладі, в процесі фахового удосконалення і підвищення кваліфікації, а також набуття досвіду безпосередньо в процесі здійснення професійної діяльності, тобто шляхом саморозвитку та самовдосконалення. У цьому контексті термінологічна диференціація понять «Компетентність» та «Компетенція» дозволяє більш детально окреслити відповідні детермінанти та чинники, а, з іншого боку, – зумовленість професійної роботи слідчого в сфері інформаційного обміну. Раніше згадувана Т. Ісаєва доволі зрозуміло обґрунтувала впровадження компетентнісного підходу в освітній процес і зумовлений ним понятійний відхід від «вченості», «вихованості», «загальної культури» тощо [28].

Досліджуючи інформаційну компетентність, С. Трішина [63] виокремлює в ній наступні компоненти:

- когнітивний, який відповідає за процеси переробки інформації на основі мисленевого аналізу інформації (формалізація, порівняння, узагальнення, синтез), за розробку варіантів використання інформації і прогнозування наслідків рішення проблемної ситуації, за зберігання і відновлення інформації в довгостроковій пам'яті);

- ціннісно-мотиваційний, що полягає в створенні сприятливих умов входження особистості у світ цінностей, допомагає при виборі важливих ціннісних орієнтацій; характеризує міру мотиваційних спонукань фахівця до досягнень, приналежності до групи, володіння владою, компетентності;

- техніко-технологічний відображає розуміння і знання принципів пошуку і обробки інформації; знання і володіння інформаційними технологіями пошуку, переробки і зберігання інформації, а також технологічні навички і уміння роботи з інформаційними потоками (зокрема, за допомогою засобів інформаційних технологій);

– комунікативний: містить знання, розуміння, застосування мов і інших видів знакових систем, засобів комунікацій в процесі передачі інформації від однієї людини до іншого за допомогою різноманітних форм і способів спілкування (вербальних, невербальних);

– рефлексивний полягає в усвідомленні власного рівня саморегуляції особистості, за якого життєва функція самосвідомості полягає в розширенні самосвідомості, самореалізації.

Дослідження І. Баштанаром [4] інформаційної компетенції, яку він характеризує за мотиваційним, операційним та особистісним критеріями, дозволили окреслити в ній вагомість низки психологічних якостей, зокрема – мотиви та інтереси особистості, самооцінку та рівень домагань, рефлексію, комунікативні якості, технологічні навички інформаційного пошуку. Відповідно автор виокремлює наступні групи ключових компетенцій:

– інформаційні компетенції: збирання, зберігання, переробка, використання первинної і вторинної інформації, переробка і передавання інформації;

– комунікативні компетенції – вербальна, невербальна, канали комунікації (усна, документна, електронна);

– соціально-психологічні компетенції: соціальний досвід (знання, уміння, досвід особистості), якості і властивості особистості.

В роботі М. Боевої, присвяченій тактико-комунікативній компетентності слідчого, підкреслюється значущість психологічних характеристик особи, таких як психічні властивості і якості (типологічні особливості нервової системи, темперамент, характер, спрямованість особистості, слідчі здібності); соціокультурний рівень, наявність професійно-психологічних умінь. Зокрема, науковцем визначається, що психологічний контакт з обвинуваченим виникає, підтримується, розвивається, уривається завдяки об'єктивним закономірностям функціонування перцепції, комунікації, інтеракції, рефлексії, емпатії, стереотипізації, каузальній атрибуції. Крім того, психологічний контакт або його відсутність залежать від психічних властивостей слідчого і обвинуваченого, їх

психічних станів, а також від слідчих ситуацій, які складаються в процесі досудового розслідування. Водночас, в дослідженні підкреслюється, що, хоча «формування тактико-комунікативної компетентності слідчого і залежить від його психічних властивостей, проте вирішення питання про професійну придатність слідчого не можна ставити в однозначну залежність від наявності у нього виключно психічних якостей» [7, с.68].

Дослідник Н. Фролова [61], висловлюючи солідарність з О. Іоновою стосовно визначення інформаційної компетенції, під якою розуміється «інтеграційна якість особистості, системне утворення знань, умінь і здатності суб'єкта у сфері інформації і інформаційно-комунікаційних технологій та досвіду їх використання, а також здатність удосконалювати свої знання, уміння і приймати нові рішення в змінюваних умовах або непередбачених ситуаціях з використанням нових технологічних засобів» [61], пропонує диференціацію загальнокультурних та професійних компетенцій відповідно трьом компонентам інформаційної компетентності, до яких відносить:

- отримання інформації – раціональна та ефективна селекція інформації;
- оцінювання інформації – оцінка інформації здійснюється критично і компетентно;
- використання інформації – використання здійснюється точно і творчо.

В подальшому автором конкретизуються компетенції, які вимагаються від користувача для ефективного отримання та застосування інформації і різних сферах практики. Так, отримання інформації передбачає володіння способами і засобами отримання інформації, здібність до саморозвитку загальнокультурного та професійного рівня, самостійно засвоювати нові знання. Якісна оцінка інформації ґрунтується на здібності приймати, узагальнювати і аналізувати інформацію, володінні методами моделювання, формулюванні проблеми. Натомість використання інформації автором визначається глибокими знаннями в професійній сфері, здібностями аналізувати інформацію та приймати обґрунтовані рішення, а також здібностями до наукових досліджень. Підсумовуючи свої міркування Н. Фролова робить, на наш розсуд, досить

дивний і парадоксальний висновок, що «...успішне засвоєння більшої частини загальнокультурних та професійних компетенцій, а значить і успішне виконання своєї професійної діяльності засновується на інформаційній компетентності» [61]. Тобто професійні компетенції в сфері споживання інформації формуються на основі якимось чином вже існуючої компетенції, яка (Так розуміється з вищезазначеного) формується шляхом опрацювання навичок отримання, оцінки та використання інформації.

Певна увага щодо психологічних чинників інформаційної компетентності приділяється в наукових працях Б. Хасана. Досліджуючи конфліктну компетентність як складову більш загальної комунікативної компетентності, він включає до неї володіння діапазоном стратегій поведінки в конфлікті і здатність до передбачення динаміки конфлікту [66]. В якості найбільш виразних психологічних чинників формування цієї компетентності автор називає самооцінку особистості, перцептивні здібності і процеси, конструктивність і організованість поведінки.

В роботі О. Власова, присвяченій компетентності слідчого сфері виявлення завідомо неправдивих показань, ця компетентність автором відноситься до спеціальних компетентностей і визначається як «професійно-інтегративна властивість суб'єкта слідчої діяльності, що виражається в наявності у нього знань, умінь, навичок і професійного досвіду, які інтегруються в системно-структурну обізнаність, що реалізовується в здатності слідчого за допомогою використання психолого-акмеологічних технологій виявляти у рамках слідчої діяльності завідомо неправдиві свідчення» [10, с.8]. Структуру зазначеної компетентності складають компетенції – комунікативна, соціально-перцептивна, інтерактивна, професійно-правова, ауто-психологічна, акмеологічна. Акмеологічними умовами формування компетентності виступають професійна підготовка, творча самореалізація слідчого, рівень відповідності особистісних та професійних якостей вимогам слідчої діяльності (Психограма), самоосвіта, саморозвиток, досягнення вищих рівнів професіоналізму особистості.

Деяким чином психологічний зміст інформаційної компетентності відображений в поглядах І. Кислої [30] на компонентний склад цієї компетентності, який створює низка компетенцій, зокрема: інформаційно-пошукова, інформаційно-аналітична, інформаційно-комунікаційна, інформаційно-оціночна, інформаційно-екологічна, інформаційно-операційна, інформаційно-етично-правова компетенції, а також компетенція в сфері інформаційної безпеки. Позитивно сприймається спроба І. Кислої співвіднести декларовані компетенції з їх соціальною та особистісною значущістю.

Конкретизацію психологічного змісту зазначених компетенцій в контексті інформаційно-комунікативної діяльності можна проілюструвати на прикладі формування загальнокультурних компетенцій.

1. Інструментальні компетенції змістовно включають:

- когнітивні здібності, тобто здібності пізнання та розуміння знань в широкій сфері соціального буття;
- методологічні здібності – розуміння оточуючого культурного та природного середовища, володіння методами ефективної зміни цього середовища, організація діяльності та навички управління інформаційними течіями;
- технологічні уміння як використання техніки та устаткування для доцільної поведінки в середовищі;
- комп'ютерні навички в сфері інформаційного споживання;
- лінгвістичні уміння – письменність рідною та іноземними мовами.

2. Міжособистісні компетенції – здібності, пов'язані з умінням вибудовувати міжособистісні відносини, самооцінка, вміння групової інтеракції та роботи в професійних командах, толерантність в крос культурному середовищі.

3. Системні компетенції, які відображають здатність застосовувати інформацію (знання) на практиці, дослідницькі уміння, креативність, здібності до самонавчання, адаптацію до нових умов виконання професійних функцій.

Стандарт вищої освіти України за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти передбачає поділ компетентностей на інтегральну (в залежності від ступеня вищої освіти), загальні та спеціальні (фахові, предметні) [48]. Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у певній галузі професійної діяльності виступає інтегральною компетентністю і надає змогу винести рішення про загальну відповідність підготовленості фахівця до професійної діяльності. Проте, на наш погляд, використання терміну «компетентність», з огляду на його зміст у вітчизняному стандарті безпідставне. Більш доцільним є використання терміну «компетенція».

Серед загальних компетенцій, що мають відношення до інформаційно-комунікативної діяльності, можливо виокремити:

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;
- знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності;
- здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово;
- здатність спілкуватися іноземною мовою;
- навички використання інформаційних і комунікаційних технологій;
- здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;
- здатність бути критичним і самокритичним;
- здатність працювати в команді;
- здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

Ефективність інформаційно-комунікативної діяльності слідчих також залежить від рівня сформованості наступних спеціальних (фахових, предметних) компетенцій:

- здатність застосовувати знання з основ теорії та філософії права, знання і розуміння структури правничої професії та її ролі у суспільстві;
 - знання і розуміння ретроспективи формування правових та державних інститутів;
-

- повага до честі і гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння їх правової природи;
- знання і розуміння міжнародних стандартів прав людини, положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини;
- здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти;
- здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції;
- здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності;
- здатність до консультування з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації;
- здатність до самостійної підготовки проектів актів правозастосування;
- здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

З метою перевірки вагомості вищезазначених компетенцій в прогнозуванні успішності інформаційно-комунікативної роботи та визначенні динаміки функціональної адаптації до професійної діяльності слідчого, нами було здійснено експериментальне обстеження (спільно з Н. Карпушиною) молодих працівників – випускників навчально-наукового інституту підготовки слідчих та експертів-криміналістів Національної академії внутрішніх справ. Показниками успішності інформаційної діяльності було обрано:

- правильність оформлення матеріалів справ кримінального провадження;
 - повнота та довершеність інформаційного матеріалу, відображеного в протоколах інформаційно-комунікативних та інформаційно-пошукових слідчих (розшукових) дій;
-

- логічність та послідовність організації інформаційно-комунікативного процесу при здійсненні допиту;
- доцільність та частість звернення до інформаційних баз даних МВС України та мережі «Інтернет» в зв'язку з вирішенням службових завдань.

Характеристиками динаміки функціональної адаптації до інформаційно-комунікативної діяльності слідчого виступали:

- скорочення строків адаптованості до інформаційно-комунікативного середовища;
- орієнтованість та готовність до оволодіння ефективними методами і прийомами інформаційно-пошукової роботи, які культивуються досвідченими слідчими в підрозділі;
- безконфліктне входження до соціального службового середовища;
- позитивне самопочуття та впевненість у перспективах службового зростання та самореалізації в слідчій діяльності.

Експериментальну групу в кількості 30 осіб утворили випускники НАВС, призначені на посади слідчих Головного слідчого управління Національної поліції, Святошинського та Голосіївського районних управлінь поліції у м. Києві. Піддослідні були відібрані за результатами діагностики наявних особистісних властивостей, які можуть прогнозувати позитивне розгортання низки вищезазначених інформаційних та комунікативних компетенцій, зокрема:

- нормативності в сфері інформаційної діяльності;
 - використання можливостей для саморозвитку;
 - виявлення проблем та прийняття рішень в сфері інформаційної діяльності;
 - організацію власної пізнавальної діяльності;
 - здатність вибудовувати міжособистісну взаємодію та керувати конфліктами;
 - здійснення рефлексії стосовно власної особистості та інших осіб;
 - участь в інформаційному обміні з учасниками розслідування;
 - створення власного позитивного іміджу.
-

З цією метою, до стандартного методичного інструментарію для професійного психологічного відбору було додатково включено методики, які орієнтовані на виявлення відповідних властивостей та якостей. В експерименті використовувались наступні методики:

- опитник Р.Кеттелла (16PF);
- опитувальник Дж.Брунера;
- опитник діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності (М.П.Фетіскін);
- опитник «Ціннісні орієнтації» (М.Рокич);
- метод компресії тексту «ДІТЕКС».

Контрольна група (32 молодих слідчих) сформована лише за регламентом психологічного відбору без визначення комплексу якостей, що сприяють формуванню обраних для експерименту інформаційних компетенцій.

Порівняльний аналіз критеріїв успішності інформаційної діяльності в експериментальній та контрольній групах, який здійснено через 6 місяців після призначення на посади слідчих, виявив наступне.

1. В контрольній групі на 24,0% більше, ніж в експериментальній, констатовані порушення у дотриманні процесуальних вимог щодо порядку оформлення матеріалів справ кримінального провадження (строки досудового розслідування, помилки в оформленні протоколів оглядів та допитів, помилки у дотриманні правил залучення осіб до участі в слідчих(розшукових) діях тощо).

2. Критичній оцінці і відповідному реагуванню керівництва щодо повноти зібраної в процесі розслідування інформації було піддано майже на 30,0% більше слідчих з контрольної групи, аніж з експериментальної, які ретельніше ставились до планування та реалізації заходів з інформаційного пошуку.

3. Комунікативна та інформаційна сторони допиту характеризуються більшою успішністю у слідчих експериментальної групи. Зокрема, у слідчих контрольної групи констатовано майже удвічі (47,0%) більше ситуацій конфліктів і непорозумінь з допитуваними особами, що, на нашу думку,

пов'язане з нижчим, ніж у піддослідних експериментальної групи, індексом перцептивно-інтерактивної компетентності. Відповідно, нижчою в контрольній групі виявилась повнота отримання інформації з розслідуваних справ.

4. Частість звернення до інформаційних баз даних МВС України та мережі «Інтернет» в зв'язку з вирішенням службових завдань не виявила суттєвих відмінностей в експериментальній та контрольній групах.

Опитування молодих слідчих експериментальної та контрольної групи, керівників структурних підрозділів стосовно адаптаційних процесів, які впливають на ефективність професійної діяльності, у тому числі – інформаційної та комунікативної, дозволило окреслити їх своєрідність в залежності від диференційних відмінностей особистісних рис піддослідних.

1. Функціональна адаптація, одним з критеріїв якої і, водночас, її результатом є інформаційна компетентність фахівця, на думку опитаних піддослідних експериментальної групи, відбулась протягом 1-3-го місяця вступу на посаду. Думка учасників контрольної групи виявила більший розкид терміну функціональної адаптації, яким визначено період від 1 до 6 місяців роботи на посаді слідчого. Цікавою виявилась оціночна думка керівників слідчих підрозділів, в яких працюють піддослідні. Зокрема, адаптаційним періодом, який визначає здатність підлеглих експериментальної групи повною мірою здійснювати інформаційний пошук стосовно розслідуваних правопорушень, їх керівники зазначили від 3 до 6 місяців, а піддослідних контрольної групи – протягом 1-го року роботи.

2. Представники експериментальної групи виявились більш орієнтованими на адаптованість отриманих в період навчання навичок збирання інформації (робота з інформаційними довідковими матеріалами, методики розслідування окремих категорій правопорушень, формальні та змістовні складові інформаційної комунікації при здійсненні допиту тощо) до реальних умов інформаційного середовища, ніж піддослідні контрольної групи.

3. Значущі відмінності у піддослідних встановлено відносно інтегративного індексу перцептивно-інтерактивної компетентності, який характеризує орієнтованість слідчого в інформаційній взаємодії на взаємопізнання, взаєморозуміння, соціальну адаптивність тощо. Зокрема, значення цього індексу у молодих слідчих експериментальної групи суттєво зросло (від $X=116,0$ до $X=120,0$), на відміну від піддослідних контрольної групи, у яких він фактично не змінився (від $X=111,0$ до $X=113,0$).

4. Досить цікавими виявились результати дослідження ієрархії термінальних та інструментальних цінностей. Так, наприкінці 1-го півріччя роботи у слідчих експериментальної групи провідними виявились термінальні цінності: «цікава робота» (69,2%), «матеріальна забезпеченість» (68,6%) та «суспільне визнання» (65,4% опитаних). Натомість, слідчими контрольної групи окреслено значущими: «матеріальна забезпеченість» (72,1%) та «продуктивне життя» (67,6%). В царині інструментальних цінностей у представників експериментальної групи значущими є: «відповідальність» (88,3%), «ефективність в справах» (76,8%) та «самоконтроль» (66,4%); у піддослідних контрольної групи: «раціоналізм» (82,2%), «відповідальність» (75,8%) та «незалежність» (70,4%). Встановлене свідчить про наближеність в процесі функціональної адаптації молодих слідчих з позитивним прогнозом розвитку інформаційної компетентності до структури ціннісних орієнтацій досвідчених фахівців-слідчих.

Таким чином, окреслення найбільш вагомих компетенцій дозволяє інтегрувати їх в складові інформаційно-комунікативної компетентності слідчого та екстраполювати на них відповідні психологічні якості та властивості особистості.

До основних компонент формування зазначених компетенцій відносяться мотиваційно-ціннісний, інформаційно-змістовний, процесуально-технологічний та оціночно-результативний, які відображають мотиваційний, пізнавальний, діяльнісний та рефлексивний рівні засвоєння відповідних компетенцій.

Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає діагностику та розвиток мотивації до інформаційної діяльності, заснованої на усвідомленні професійного обов'язку, розумінні соціальної цінності слідчої діяльності у протидії злочинності. Інформаційно-змістовний компонент полягає у діагностиці пізнавальної та комунікативної сфери особистості слідчого, реалізації тренінгових технологій, рольових занять щодо розвитку професійно-важливих пізнавальних та комунікативних якостей. Процесуально-технологічний компонент формування інформаційної компетентності спрямований на опрацювання навичок отримання та аналізу інформації у різних формах її подання (усна, письмова, символічна, об'єктна, графічна, з використанням ІТ-технологій тощо). Оціночно-результативний компонент передбачає формування навичок критичного аналізу інформаційної роботи, схильності до самостійного навчання та удосконалення інформаційної діяльності.

2.2. Комунікативна культура особистості слідчого у контексті становлення комунікативної компетентності.

Професійна діяльність слідчого, її інформаційно-комунікативна складова передбачає наявність розвиненої загальної та професійної культури як необхідної передумови не лише ефективного виконання службових обов'язків, але й самореалізації особистості в діяльності.

Саме тому, видається необхідним першочергово розглянути місце культурологічних тенденцій у становленні професіонала-слідчого, зокрема, тих, які опосередковують формування відповідної інформаційно-комунікативної компетентності. Такий підхід сприяє, з одного боку, поширенню уявлень про необхідність модифікації системи фахової освіти щодо культурного розвитку особистості в інформаційно-комунікативному напрямі, а з іншого – розкриває можливості і потенції саморозвитку професіонала.

Детермінованість професійної компетентності слідчого культурологічними диспозиціями очевидно впливає зі складових самої професійної поведінки. Складова, що базується на професійно-діяльнісній

психологічній компетентності, визначає процесуально-результативні особливості професійної поведінки, зокрема, в контексті успішного вирішення проблемних пізнавальних та комунікативних ситуацій. Як слушно підкреслює О. Куколева, «...компетентні особи в умовах виникнення проблеми відразу ж включаються в пошук і знаходження операціональних способів її вирішення, оскільки у них, на відміну від некомпетентних, уявлення про проблему організується як задача, що вимагає предметної диференціації та дивергентного підходу, у тому числі на основі компенсованого подолання особистих труднощів» [39, с.232]. Натомість професійна культура слідчого передумовлюється ціннісно-сміисловою спрямованістю особистості і, через неї, сприяє активізації потенціалу особистості – ціннісно-пошукових, рефлексивних, креативних здібностей та вмінь. В цьому зв'язку видається цілком зрозумілим твердження А. Кашера, що «...для появи системного індивідуального бачення професії недостатньо бути компетентним лише у своїй сфері, оскільки запити і цінності суспільства необхідно перекласти на мову орієнтирів для професійно-особистісного розвитку і діяльності, яка заради цього суспільства і здійснюється» [69, р.34].

У різних галузях наукового знання опрацьовано значну кількість визначень поняття культури і, відповідно, її значень. Для конкретного дослідження доцільно зупинитися на суті поняття, зосереджуючи особливу увагу на тих його сторонах, які є істотними стосовно розуміння «інформаційно-комунікативної культури особистості».

Культура особистості включає в себе як освіченість (навченість і вихованість), так і основні параметри розвитку особистості, тобто все те, що людина виробляє в собі, набуває у своєму житті в суспільстві і під впливом суспільства, за участю інших людей, «привласнюючи» суспільно-історичний досвід. В перекладі з латинської мови термін «культура» означає «обробляння ґрунту» [68], що визначає здійснення людиною змін в природних об'єктах, її творчої і перетворювальної діяльності, на відміну від змін, що відбуваються під впливом природних причин. В широкому значенні поняття культури охоплює саме сферу доцільної діяльності людей, сукупність суспільних предметів на

відміну від предметів природи, не перетворених людською працею. Культура по своїй суті є тим, що забезпечує реалізацію самої діяльності, тобто способом її здійснення. Культура представляється:

- у вигляді сукупності (системи) певних видів діяльності і її результатів;
- як творчий зміст діяльності;
- як спосіб діяльності, її технології;
- як якісна характеристика діяльності та її результатів.

Враховуючи соціальну значущість та відповідальність слідчого щодо отримання, передачі та використання інформації, цей аспект професійного становлення особистості закладає підвалини для формування смислоутворення цілісної особистості фахівця. Доречною у цьому зв'язку є теза О. Єрмолаєвої, відносно того, що «...Чим гармонійніше в професії поєднання функціонально-інструментальних аспектів з соціальними і особистісно-психологічними, тим більше шансів вона надає суб'єктові для самореалізації і творчого перетворення професійної діяльності» [14, с.42].

І. Бобровничий та Т. Тетеріна інформаційні аспекти культури слідчого включають до загальної комунікативної культури, вважаючи, що «Комунікація в професійному спілкуванні слідчого нетотожна просто обміну інформацією, оскільки між слідчим і його партнерами по спілкуванню неминуче виникають як функціонально-рольові, так і міжособистісні стосунки. Комунікативна культура слідчого є складним багатофакторним феноменом, що містить систему взаємообумовлених і взаємодоповнюваних елементів:

1. соціокультурні орієнтації слідчого, що містять особистісні комунікативні установки;
2. знання;
3. узагальнені комунікативні уміння» [5, с.155-156].

Натомість Г. Зорін переконаний, що «...корені потенціалу слідчої дії лежать в трьох площинах:

- професійній підготовці слідчого (широті і глибині запасу професійних знань і умінь, тобто наявності значного тактичного репертуару);

- оптимальності інтерпретації отримуваної інформації, своєчасній оцінці і прогнозуванні результатів її використання;
- гармонійних формах виконання мікро- і макрооперацій, їх раціональному поєднанні при розбудові усієї системи слідчої дії.

Одночасно вищенаведені три напрями утворюють у своїй сукупності інтелектуальну культуру слідчого. Корені потенціалу слідчої дії ростуть саме з інтелектуальної культури слідчого» [21, с.74].

Ми вважаємо доцільним інформаційно-комунікативну культуру слідчого виокремлювати як спеціалізований різновид професійної культури поряд з культурою психологічною, правовою тощо.

Проблематика досліджень в галузі інформаційно-комунікативної культури, нами визначається наступним чином:

- уміння слідчим здійснювати інформаційно-комунікативну діяльність, тобто актуалізувати особистісну та професійну інформаційно-комунікативну мотивацію, опановувати сучасні алгоритми, регламенти і стратегії інформаційного пошуку і аналізу достовірності інформаційних джерел, здійснювати компресію та розгортання значущої інформації, реалізувати різноманітні інформаційні контакти;
- формування професійно орієнтованого тезаурусу – системи понять з метою орієнтування особистості як в інформаційному довкіллі, так і межах професійної діяльності;
- адекватне регулювання інформаційно-комунікативної поведінки людини згідно опрацьованих в суспільстві і професійному середовищі правових і моральних норм; спроможність здійснювати ефективну інформаційну комунікацію;

– фахова освіченість і підготовленість особистості слідчого до ефективного використання традиційних і сучасних комп'ютеризованих джерел інформації;

– опосередкування інформаційно-комунікативної діяльності слідчого індивідуально-психологічними особливостями та якостями.

Формування і прояв інформаційно-комунікативної культури в діяльності потребує нині від сучасного фахівця особливої соціальної позиції і стилю мислення, постійного оновлення знань і умінь, чим забезпечується необхідна соціальна адаптація до теперішніх змін і гарантує чільне гідне місце в інформаційному середовищі. Відтак функціями інформаційно-комунікативної культури визначаються: *регулятивна*, тобто така, яка суттєво впливає на цілісну слідчу діяльність, включаючи інформаційну; *пізнавальна*, що безпосередньо пов'язана з науково-дослідницьким характером професійної діяльності суб'єкта, його професійним становленням; *комунікативна*, зумовлена тим, що професійна культура виступає невід'ємним елементом суспільної взаємодії; *коригувально-виховна*, спрямована на реалізацію інформаційною культурою особистості слідчого процесом засвоєння культури людства, оволодіння накопиченим спільнотою матеріальним і духовним багатством, формування його поведінки.

Можна достатньо впевнено вважати критеріями інформаційно-комунікативної культури особистості її здатність адекватно формулювати власні інформаційні та комунікативні потреби, здійснювати продуктивний пошук необхідної інформації з усієї сукупності інформаційних ресурсів, переробляти інформацію і на її основі створювати якісно нову, формувати індивідуальні інформаційно-пошукові системи, формувати готовність до інформаційно-комунікативної взаємодії, володіти навичками комп'ютерної грамотності. Згідно визначених критеріїв, інформаційно-комунікативна культура суспільства і особистості детермінує можливість безперервного саморозвитку особи як фахівця, посилення персональної відповідальності за рішення, що нею приймаються. Водночас, інформаційно-комунікативна культура може бути ефективним засобом правової і соціальної захищеності слідчого, орієнтованої на самостійне накопичення професійних знань, орієнтації у різноспрямованості сфер діяльності, регулювання власної поведінки на основі продуктивного аналізу плінних ситуацій.

Значна кількість та різноспрямованість визначень інформаційно-комунікативної культури дозволяє, тим не менше, констатувати, що вона культура в широкому сенсі тлумачиться як сукупність загальних принципів і конкретних механізмів забезпечення позитивної взаємодії загальносуспільних, етно-національних та еколого-демографічних культур, їх поєднання в загальний досвід людства. У вузькому, конкретизованому сенсі інформаційно-комунікативна культура означає оптимальні технології семіотичної поведінки, отримання та опрацювання інформації з метою доступного і очікуваного надання її зацікавленому споживачеві для вирішення низки теоретичних і практичних завдань; способи та механізми вдосконалення інформаційно-комунікативного середовища суспільного виробництва; удосконалення системи навчання і професійно орієнтованої підготовки майбутнього спеціаліста до ефективного використання інформаційних засобів і інформації. Саме це, на наш погляд, окреслює перспективи професійно-культурологічного становлення особистості слідчого.

На думку В. Мінкиної, «становлення інформаційної культури людини здійснюється в її повсякденній діяльності під впливом засвоєних побутових знань і умінь, інформаційних засобів масових комунікацій, в ході самоосвіти, при навчанні в сім'ї і на роботі» [46].

Згідно Ю. Зубову, «інформаційна культура – це систематизована сукупність знань, умінь, навичок, що забезпечує оптимальне здійснення індивідуальної інформаційної діяльності, спрямованої на задоволення як професійних, так і непрофесійних потреб» [22, с.24].

Вищезазначені міркування нами вважаються цілком прийнятними в контексті окреслення методологічних підходів для дослідження психологічних детермінант та умов інформаційно-комунікативної діяльності слідчого.

Згідно позиції Н. Розенберга [58], структурними елементами інформаційної культури особистості виступають, по-перше, теоретико-світоглядний блок (комплекс теоретичних знань і уявлень про інформацію, інформаційну сферу, усвідомлення об'єктивних чинників зовнішнього світу,

переконання, принципи, установки особи тощо), а по-друге, - практичні уміння і навички (адекватна реакція на інформаційні явища і процеси, операції по виявленню і обробці інформації тощо), що забезпечують сформованість у особистості:

- зрілих особистісних смислів в просторі інформаційної діяльності;
- обґрунтованої оцінки корисності і істинності отримуваної інформації;
- ефективного пошуку особистісно- та професійно-значущої інформації на основі сучасних технологій;
- інформаційної безпеки особистості;
- гармонійної структури і високого рівня інформаційних потреб.

Ми цілком погоджуємось з І. Котовою [35, с.17], яка підкреслює, що «...інформаційну компетентність фахівця слід «виращувати» як і інші патерни професійності. Різні програми і технології розвитку професіоналізму повинні містити блок по розвитку інформаційної культури особистості». Саме тому, розвиток інформаційної культури має бути представлений трьома рівнями: когнітивним, емоційно-ціннісним та поведінковим.

Разом з тим, А. Дулатова та Н. Зинов'єва вирізняють рівні інформаційної культури в залежності від ступеня інформаційної активності та сформованості інформаційної мотивації. Низький (споживацький) рівень характеризується недостатньою вмотивованістю на креативність інформаційного обміну і переважанням репродуктивних процесів пам'яті. Середній рівень інформаційної культури відзначається опрацьованістю технологій роботи з інформацією та здатністю транслювати інформацію на різні види діяльності. Врешті, вищому рівню інформаційної культури притаманне глибоке осмислення інформаційних цінностей та спроможність не лише відтворювати, але й генерувати нову інформацію за допомогою нестандартно використовуваних інформаційних технологій [13].

Тісний зв'язок інформаційної культури з інформаційною компетентністю підкреслюють вітчизняні дослідники П. Клімушин[31], О. Матвієнко[42], О. Миронова [47] та ін. Результати їх досліджень переконують в тому, що

інформаційна культура особистості є невід'ємним компонентом розвитку загальної культури особистості і формування інформаційної компетентності зокрема. Поняття інформаційної культури, на їх погляд, включає такі важливі компоненти як «інформаційна поведінка» і «інформаційна етика».

Інформаційна поведінка, з одного боку, відображає активність особистості як суб'єкта, що пізнає, його уміння орієнтуватися в інформаційному просторі. З іншого боку, в інформаційній поведінці виявляється міра доступності і комфортності використання сукупних інформаційних ресурсів або, іншими словами, ті можливості, які суспільство надає індивідові, бажуючому відбутися як професіоналові і особистості. Під інформаційною поведінкою більшість науковців розуміють спосіб дій, сукупність зусиль, використаних для отримання та засвоєння нового знання, його розповсюдження в суспільстві. Завдяки інформаційній поведінці суб'єкт спроможний реалізувати власну інформаційну активність, спрямовану на пізнання та перетворення оточуючої його дійсності. Водночас, такий підхід дозволяє, як вважає Д. Матвієнко, розглядати інформаційну поведінку як «...цілісну інформаційну діяльність – діяльність по супроводженню руху інформації, результатом якої теж є інформація» [42, с.44]. Ми вважаємо інформаційну поведінку більш широким поняттям, аніж інформаційна діяльність, враховуючи її вчинковий характер (М. Бахтін), згідно якого вона виступає процесом, що твориться і переживається суб'єктом як автором, котрий несе повну відповідальність за її наслідки.

Інформаційна поведінка диференціюється як активна і як пасивна. Активна інформаційна поведінка втілюється у наполегливих, неодноразових діях суб'єкта, спрямованих на пошук потрібної інформації в різних джерелах. Пасивна ж інформаційна поведінка (так зване «інформаційне очікування») виникає тоді, коли суб'єкт активних дій з пошуку інформації не здійснює, але знаходиться в стані готовності до її сприйняття, має сформовану установку.

Тому у межах інформаційної поведінки, як зазначає Н. Карпушина, важливо розвивати культуру сприйняття як можливість керувати власною увагою, розвивати здатність до відсіювання інформації, що не відповідає цілям і

переконанням. Культура сприйняття припускає також ознайомлення з інформаційним повідомленням в повному обсязі, його досконале розуміння [29].

Водночас, інформаційна поведінка визначається також інтенсивністю комунікативного процесу особистості, тобто кількістю і якістю міжособистісних контактів суб'єкта, що супроводжуються інформаційним взаємообміном. Активність та інтенсивність комунікативного процесу характеризується максимально можливою кількістю суб'єктів здійснення комунікації, більшим обсягом інформації, що передається в результаті взаємообміну, чисельністю долученої до взаємообміну нової інформації. При цьому, мається на увазі не стільки передача вже відомого знання (так званої інформаційної румінації), скільки трансляція елементів новизни, що призводять до підвищення міри поінформованості усіх учасників комунікативного процесу. При цьому сама по собі комунікативна активність не може виступати самоціллю, оскільки культура інформаційної поведінки обов'язково припускає виховання почуття міри в здійсненні інформаційної комунікації задля того, щоб комунікативна активність не підміняла собою інші, надважливі цілі спілкування.

Швидкість здійснення інформаційної поведінки в першу чергу залежить від вже наявних знань, набутих умінь і головне — навичок інформаційної діяльності. Проте не можна не враховувати і деякі особистісні якості, що повинні бути притаманні суб'єкту пізнання. Це – достатньо розвинена пам'ять на істотні факти, події, персоналії; здатність встановлювати зв'язки між явищами фізичного і духовного світу, особами, обставинами; мобільність – здатність швидко перемикається з однієї інформації на іншу; прагнення бути постійно поінформованим щодо важливих новин; евристичний склад мислення, що допомагає встановлювати асоціативні зв'язки начебто несумісних явищ, що, в свою чергу, сприяє формуванню нестандартних засобів роботи з інформацією; розвинена інтуїція. Натомість, малорозвинені і нерозвинені інформаційні потреби відбиваються у слабкій мотивації, нечіткості у визначенні меж і достатності інформації, спонтанності і нестабільності, неможливості ранжувати інформацію за її вагомістю через недостатність співвідносності з життєвими і

професійними цілями. Зазначене, на нашу думку, цілком може бути віднесене до професійно-визначених вимог організації діяльності слідчого.

Натомість, інформаційно-комунікативна етика пов'язується з питанням доступу до інформації, інтелектуальної власності, проблемою невтручання в приватне життя громадян [30, с.3], припустимістю її використання.

Науковці Інституту журналістики Республіки Білорусь [72] вважають, що теоретичним фундаментом нормативного регулювання в сфері спілкування виступають різні гуманістичні теорії XX століття, філософія діалогу, гуманістична психологія. Головна риса сучасної комунікативної етики полягає в оновленні пріоритетів: моральні норми мисляться як такі, що виникають в процесі комунікації, а не передують їй; спілкування сприймається головним джерелом моральних норм; значимість моральних правил обумовлена тим, якою мірою вони забезпечують сам процес спілкування. Засадами комунікативної етики є філософські ідеї Ю. Хабермаса та К.-О.Апеля, які обґрунтували актуальність вищезазначеного підходу до вирішення моральних проблем сучасного суспільства. Зокрема, вони вважають, що джерелом моралі виступає реальна або ідеальна комунікативна спільнота, яка, власне, і визначає дискурс моральної аргументації. У цьому контексті комунікативна етика виступає не як розділ етичного знання, а як особливий напрямок в етиці.

Цілком слушно зауважує О. Філіна, «...що в сучасній ситуації потрібний як подальший розвиток прикладної, зокрема інформаційної етики, так і пошук нових шляхів і підходів до розуміння суті процесів, що відбуваються, які змогли б збагатити і саму інформаційну етику, і що найважливіше, допомогти сучасній людині інформаційного суспільства адекватно усвідомити свою буттєву ситуацію» [60, с.26]. В зв'язку з цим, особливу значущість набувають інформаційні властивості, які характеризують моральну логіку сучасної інформаційної культури: протиріччя між високою інформованістю суспільства і недостовірністю інформації; протиріччя між достатністю інформації і її надмірністю, непотрібністю, безглуздя; протиріччя між широким поширенням інформації і її недоступністю; протиріччя між інформаційною насиченістю

сучасної людини і деструктивним впливом інформації на психіку людини; протиріччя між свободою слова і думки та маніпуляцією свідомості.

В роботі Л. Флоріді [70] визначаються чотири базові цінності інформаційної етики, до яких вчений відносить:

- модальні – логічність та реалістичність інформації;
- гуманістичні – стабільність, безпечність, ступінь довіри, конфіденційність та чесність інформації;
- пояснюючі – доступність, використовуваність та систематичність інформації;
- конструктивність – своєчасність, нормативність та достатність інформації.

Недотримання зазначених модальностей науковець вважає свідомим порушенням етичності інформаційного забезпечення з боку його суб'єкта.

Відтак, основними критеріями загальних етичних вимог щодо отримання та використання інформації в професійній діяльності слідчого нами можуть вважатись:

- сприяння вирішенню етичних проблем суспільства і професійної діяльності в межах правової дійсності та етичного контролю;
- сприяння подоланню розбіжностей між техногенною розвиненістю сучасного суспільства та нерозвиненістю світоглядних та духовних позицій;
- сприяння гуманістичним тенденціям в суспільній і професійній діяльності, використовуючи наявний інформаційний потенціал;
- наближення етичності застосування інформації до соціокультурних та соціопсихологічних реалій сьогодення.

Таким чином, розвиток інформаційно-комунікативної культури слідчого як складової професійної культури передбачає формування:

- професійної інформаційно-комунікативної самосвідомості – інтегральної характеристики особистості, що визначає відповідність професійної діяльності тому образу світу, який необхідний для адекватного розуміння цінності і сенсу професійних дій;

- ціннісно-сміслової та мотиваційної сфери особистості як основи самореалізації в інформаційно-пізнавальному аспекті професійної діяльності;
- етики інформаційних відносин, що ґрунтуються на принципі гуманізму (справедливості, істини, взаєморозуміння, взаємоповаги, чесності);
- особистісної стійкості щодо професійної деформації у сфері отримання, використання та розголошення інформації;
- професійного етикету – сукупності принципів, норм, моральних категорій, що виражають і визначають ставлення до суспільно-громадянського та професійно-службового обов'язку.

Висновки

Професіогенез особистості слідчого в теперішніх умовах потребує суттєвої зміни смислових акцентів в зв'язку з реалізацією нових підходів в організації фахової освіти, а саме – компетентнісного та системного. Окрім цього, сучасна професійна освіта повинна орієнтуватись не тільки на необхідність опрацювання вузькоспеціалізованих вмінь та навичок діяльності, але й реалізувати загальні та професійні культурологічні тенденції в процесі фахової підготовки. Лише органічне поєднання функціонального розвитку та культурного становлення здатне сформувати такого слідчого, який повною мірою спроможний не лише ефективно виконувати свої обов'язки, але й самовизначатись в діяльності як особистість.

Ключовими інформаційними компетенціями, що визначають інформаційну компетентність слідчого виступають суто інформаційні (збирання, зберігання, переробка та використання інформації; інформаційні процеси); комунікативні компетенції (вербальні та невербальні; канали надходження інформації; уміння сприймати комунікативні сигнали, у тому числі й ті, які співрозмовник уважав би за краще приховати, вільне володіння власними вербальними та невербальними засобами соціальної поведінки, здатність розуміти внутрішні мотиви вчинків та логіку розвитку складних ситуацій міжособистісних взаємин); соціально-психологічні компетенції (суспільний досвід особистості; особистісні якості та риси). Формування зазначених компетенцій відображає мотиваційно-ціннісну, інформаційно-змістовну, процесуально-технологічну та оціночно-результативну сторони інформаційної діяльності, які відображають мотиваційний, пізнавальний, діяльнісний та рефлексивний рівні засвоєння відповідних компетенцій.

З огляду на вагомість пізнавальної діяльності слідчого, його інформаційну культуру ми виокремлюємо як спеціалізований різновид професійної культури поряд з культурою психологічною, комунікативною, правовою тощо. Інформаційну культуру особистості ми розуміємо як сукупність

інформаційного світогляду і системи знань і умінь, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність по оптимальному задоволенню індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так і нових інформаційних технологій, і яка виступає найважливішим чинником успішної професійної і непрофесійної діяльності. Поняття інформаційної культури включає такі важливі компоненти як «інформаційна поведінка» і «інформаційна етика». Інформаційна поведінка відображає активність особистості як суб'єкта, що пізнає, його вміння орієнтуватися в інформаційному просторі і залежить, по-перше, від набутих умінь і навичок інформаційної діяльності, а по-друге, від низки особистісних якостей, що повинні бути притаманні суб'єкту пізнання. Інформаційна етика пов'язується з питанням доступу до інформації, проблемою невтручання в приватне життя громадян, припустимістю її використання, сприяння гуманістичним тенденціям в професійній діяльності слідчого, наближення етичності застосування інформації до соціокультурних та соціопсихологічних реалій сьогодення.

Розвиток інформаційної культури слідчого повинен відповідати низці етичних критеріїв використання інформації в професійній діяльності. Змістовними елементами цього розвитку є професійна інформаційна самосвідомість, ціннісно-смилова та мотиваційна сфери особистості, етика інформаційних відносин, особистісна стійкість щодо професійної деформації у використанні інформації та професійний етикет в реалізації службового обов'язку.

Отже, діяльність слідчих ґрунтується на інформаційній та комунікативній культурі, яку вони розвивають і удосконалюють у процесі своєї слідчої діяльності значною мірою за допомогою найрізноманітніших засобів, тобто шляхом спілкування з найширшим колом осіб, значним за чисельністю і неоднозначним за складом, психологією, інтелектом. Це пов'язано також з обробкою великих обсягів інформації, прийняттям рішень у суперечливих та нестандартних ситуаціях, варіантністю та альтернативністю можливих рішень та дій. У цьому сенсі комунікативна культура правової діяльності передбачає синтез

інформативності та варіативності мислення, повноту усвідомлення проблем, аналіз альтернативних, зокрема і протилежних варіантів їх вирішення, обґрунтованість та аргументованість висновків, стислість, зрозумілість і компактність висновків та суджень. Саме це лежить в основі об'єктивації знань і суджень про роль і значення інформаційної та комунікативної культури у розвитку інформаційно-комунікативної компетентності слідчого.

Список використаних джерел

1. Андреева Г.М. Социальная психология [Текст]: учебник для вузов Г. М. Андреева. 5-е изд., испр, и доп. М.: Аспект Пресс, 2008. 365 с.
2. Апресян Р.Г. Вид на профессиональную этику. Известия. Профессиональная этика. Вып. 25. Тюмень: 2004. С. 160-181.
3. Баловсяк Н.В. Формування інформаційної компетентності майбутнього економіста в процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 189 13.00.04/ Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 2006. 334 с.
4. Баштанар И.М. Формирование информационно-коммуникативной компетентности будущих специалистов-документоведов в высшей школе: автореф. дисс... канд.педаг.наук: 13.00.08/ Челябинский пед..ин-т. Челябинск, 2008. 20 с.
5. Бобровничай И.Н., Тетерина Т.А. Влияние коммуникативной культуры на профессиональную адаптацию следователей. Мир науки, культуры, образования. №2 (14). Москва, 2009. С.155-158
6. Бойцова О.М. Структура інформаційної компетентності та її аналіз для процесу професійної підготовки / О. М.Бойцова URL://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Npdntu_pps/2011_9/boytsova.pdf. (дата звернення: 30.09.2020).
7. Боева М.В. Тактико-коммуникативная компетентность следователя (На примере взаимодействия с обвиняемым в конфликтной ситуации расследования): дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09. Воронеж, 2002. 230 с. 50.

8. Бодалев А.А. Личность и общение: Избранные психологические труды. – 2-е изд., перераб. – М.: Международная педагогическая академия, 1995.

9. Быстрыкова Л.А. Развитие информационно-коммуникационной компетентности сотрудников правоохранительных органов: автореф. канд.дис...: 19.00.06/ Росс. Акад. нар.хоз-ва при Президенте Росс.Федер. Москва, 2013. 21 с.

10. Власов А.И. Психолого-акмеологические технологии выявления заведомо ложных показаний в следственной деятельности: автореф. канд.дисс...: 19.00.06/ Росс. акад..гос. службы при Президенте Рос.Федер. Москва, 2010. 22 с.

11. Горячев А.В. Формирование информационной грамотности в образовательной системе «Школа 2100». URL: www.school2100.ru. (дата звернения: 06.10.2020).

12. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою: прийнята 29 листоп. 1985 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення 02.10.2020)

13. Дулатова А.Н., Зиновьева Н.Б. Информационная культура личности: Учеб. пособие Текст. Краснодар: Либерия, 2005. 208с.

14. Ермолаева Е.П. Психология социальной реализации профессионала. Москва: Ин-т психологии РАН, 2008. 347 с.

15. Емельянов Ю.Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности. Ю.Н.Емельянов. СПб., 1999. 403с.

16. Жуков Ю.М. Диагностика и развитие компетентности в общении : практическое пособие / Ю.М. Жуков, Л.А. Петровская, П.В. Растянников. – Киров : Эниом ; Москва : Издательство Московского университета, 1991. 96 с.

17. Закон України «Про інформацію» 21 грудня 1993 року, № 3759-XII. URL:[http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) (дата звернення: 28.09.2020).

18. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» 18 лютого 1992 № 2136-XII. URL:[http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) (дата звернення: 28.09.2020).
19. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. URL:[http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) (дата звернення: 28.09.2020).
20. Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі: затв. резолюцією 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 груд.1988 р. URL: [http://zakon.rada.gov.ua/ cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_206](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_206). (дата звернення 02.10.2020)
21. Зорин Г.А. Криминалистическая эвристика. Гродно: ГГУ, 1994. 488 с.
22. Зубов Ю.С. Информационная культура личности: прошлое, настоящее, будущее: Тез. докл. междунар. науч. конф.(Краснодар-Новороссийск, 11-14 сент. 1996 г.). Краснодар: МГУК, 1996. С.22-30.
23. Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, затверджена наказом МВС України від 06.07.2017 № 570217.
24. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджена наказом МВС України від 07.07.2017 № 575218.
25. Інструкція з організації обліку та руху кримінальних проваджень в органах досудового розслідування Національної поліції України, затверджена наказом МВС України від 14.04.2016 № 296219.
26. Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затверджена наказом МВС України від 16.02.2018 № 111223.
27. Ионова О.Н. Информационная компетентность взрослых в контексте дополнительного образования. Вестник новгородского государственного университета. №39. Новгород, 1989. С.84-85.

28. Исаева Т.Е. Классификация профессионально-личностных компетенций вузовского преподавателя: Труды международной научно-практической Интернет-конференции «Преподаватель высшей школы в XXI веке». Сб. 4. Ростов н/Д.: Рост. гос. ун-т путей сообщения, 2003. С. 15-21.

29. Карпушина Н.Б. Інформаційна компетентність в професійній діяльності слідчого: дис.. ...канд. псих. наук: 19.00.06. Нац. акад. внутр.. справ. Київ, 2018. 209 с.

30. Кислая И.Г. Подходы к формированию информационной компетентности учителя общеобразовательного учебного заведения. Информационные технологии в образовании. № 2, 2008. С.43-58.

31. Клімушин П.С. Кваліфікаційні вимоги інформаційної компетентності державних службовців Теорія та практика державного управління. Вип. 2 (33), 2011. С.13-35.

32. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: затв. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 34/169 від 17 груд.1979 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_282. (дата звернення 02.10.2020)

33. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: підпис. 4 листоп. 1950 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 02.10.2020)

34. Конституція України 28 червня 1996 року, ред..від 15.05.2014. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 11.09.2020)

35. Котова И.И. Развитие информационных компетенций в процессе изучения общепрофессиональных дисциплин. Светлоград, 2012. 37 с.

36. Краткий психологический словарь / Ред. А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский ; ред.-сост. Л.А. Карпенко. – Издание 2-е, расширенное, исправленное и дополненное. Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. 512 с. 8

37. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001, № 2341-III. URL:<http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 14.09.2020).

38. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012, № 4651-VI. URL:[http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) (дата звернення: 14.09.2020).

39. Куколева О.М. Представление о проблемной ситуации как маркер компетентности решателя. Исследования обучения и развития в контексте культурно-исторического подхода: Материалы вторых чтений, посвященных памяти Л.С. Выготского. Москва, 2002. С. 231-234.

40. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1975. 302 с.

41. Матвієнко О. В. Основи менеджменту інформаційних систем : навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ: Центр навч. літ., 2005. 176 с. 141.

42. Матвиенко Д.В. Культура информационного поведения пользователей Интернет: философско-культурологическое исследование: дис...канд..филоф.наук:24.00.01/Краснодарский государственный университет культуры и искусств. Краснодар, 2009. 187 с.

43. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила): прийняті 29 листоп. 1985 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211. (дата звернення 02.10.2020)

44. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: прийняті 30 серп. 1955 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення 02.10.2020)

45. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила): утв. резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1990 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_907. (дата звернення 02.10.2020)

46. Минкина В. Информационная культура и способность к рефлексии Высшее образование в России. 1995. № 4. Москва, 1995. С.14-33

47. Миронова О. І. Формування інформаційної компетентності студентів як умова ефективного здійснення інформаційної діяльності. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2010. № 17 (204). Київ, 2010. С.32-67.

48. Наказ МОН України від 12.12.2018 № 1379 «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти».

49. Основні принципи, що стосуються ролі юристів: прийняті резолюцією VIII Конгресу ООН по попередженню злочинності та поводженню з правопорушниками від 07 верес. 1990 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_313 (дата звернення 02.10.2020)

50. Основы информационно-коммуникационной деятельности : пособие для студентов Института журналистики БГУ / А. И. Соловьев. Минск : БГУ, 2009. 191 с.

51. Панкова Т.В. Сущность, содержание и структура информационно-коммуникационной компетентности студента вуза. Социально-антропологические проблемы информационного общества. Выпуск 1. 2013. ART 64042. URL: <http://e-koncept.ru/teleconf/64042.html> - Гос. рег. Эл № ФС 77-49965. - ISSN 2304-120X (дата звернення 23.09.2020).

52. Поздняков В.М. О профессионально-психологической компетентности и психологической культуре личности юристов. Москва: Юристлиб, 2010. 68 с.

53. Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України від 06.07.2017 № 570.

54. Попова Г.И. Конструирование электронных учебных материалов в профессиональной подготовке учителей: автореф. дис....канд.педаг.наук: 13.00.08. Краснодар: 2006. 23 с.

55. Про ратифікацію Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: Закон України від 24 січ. 1997 р. № 33/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 11. Ст. 94.

56. Порядок взаємодії Генеральної прокуратури України та Міністерства внутрішніх справ України щодо обміну інформацією з Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційних систем органів внутрішніх справ, затверджений спільним наказом ГПУ та МВС України №115\1046 від 17.11.2012.

57. Пьяных Е.Г. Развитие информационно-коммуникационной компетентности управленческих кадров системы образования в процессе повышения квалификации: автореф.дис...канд..педаг.наук:13.00.04. Томск, 2007. 23 с.

58. Розенберг Н.В. Культура повседневности Поволжья: философско-герменевтический анализ. Пенза: Изд-во ПГУ, 2010. 342 с.

59. Скакун О.Ф., Овчаренко Н.И. Юридическая деонтология: учебник. Харьков: Основа, 1999. 280 с.

60. Филина О.А. Проблемы современной информационной этики: дисс...канд..филос.наук: 09.00.05/ Тульский пед..ин-т. Тула: ТПИ, 2005. 153 с.

61. Фролова Н.В. Повышение качества профессиональной подготовки будущих менеджеров, посредством компетентностно-ориентированных технологий обучения. Преподаватель высшей школы в XXI в.: мат-лы междунар. научно-практ интернет-конф. 2007–2008. <http://rudocs.exdat.com/docs/index-373932.html> (дата звернення – 13.03.2014).

62. Обозов М. М. Психологія міжособистісних відносин: М. М. Обозов. К.: Либідь, 1990. 191 с.

63. Тришина С.В. Информационная компетентность как педагогическая категория. Интернет-журнал «Эйдос». 2005. 10 сент. Режим доступа: [http:// 200.](http://200.)

64. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: Изд-во АСТ, 2004. 140 с.

65. Харитонов М.Ю., Василенко О.В. Внедрение компетентностного подхода при подготовке студентов-историков на примере информационной компетенции. Вестник Чувашского университета. №4, 2014. Чебоксары, 2014. С.96-115.

66. Хасан Б. И. Психотехника конфликта и конфликтная компетентность. Красноярск: Бонфи, 1996. 416 с.

67. Цільмак О.М. Психологічна структура слідчої діяльності. Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія «Психологічна». 2012. Вип.2 (1). С. 330-338.

68. Философский энциклопедический словарь / Ред.: Л.Ф.Ильичёв и др.. Москва: Сов. Энциклопедия, 1983. 840 с.

69. Kasher A. Professonal Ethics and Collective Professional Autonomy: A Conceptual Analysis // Ethical Perspectives: Journal of the European Ethics Network 11. N 1. New-York,2005. P.13-32.

70. Floridi L. Information ethics: On the philosophical foundations of computer ethics. <http://www.yahoo.com>. (дата звернення – 01.10.2020).

71. Юридична психологія. Підручник/ За ред..Є.М.Мойсєєва. К.: КНТ. 2010. 366 с.

72. Основы информационно-коммуникационной деятельности. Пособие для студентов Института журналистики БГУ / А. И. Соловьев. Минск : БГУ, 2009. 191 с.